

HIDAK AZ EURÓPAI ÉRTÉKEK ÉS ÉRDEKEK KÖZÖTT

CVH811

2024. április 5.

Tartalomjegyzék

1.	Bevezető	1
	Módszertan	3
	Fogalmak és fogalmi keretek	3
2.	Az európai kulturális identitás megközelítései.....	5
2.1.	Az európai identitás.....	7
2.2.	A politikatudományi megközelítés sajátosságai	7
2.3.	A szociálpszichológiai megközelítés sajátosságai	11
2.4.	Értékek	13
2.4.1.	Az európaiság értékkészletének alapjai.....	15
2.4.2.	Az európaiság értékkészletét vizsgáló kutatások	16
	Következtetések	20
3.	Európai identitás, európai kultúra	22
3.1.	Európai identitás az Európai Unió szemüvegén keresztül	23
3.2.1.	Az európainak tulajdonított kulturális értékek	27
3.1.1.	Az Európai Unió kultúra-megközelítése	30
3.2.2.	Kulturális örökség, a jövőorientált Európa kötőanyaga	31
3.3.	Az európai kultúrtér mint nemzetközi erő.....	37
	Következtetések	38
4.	Konklúzió	39
	Irodalomjegyzék.....	41
	Szerződések, nyilatkozatok	41
	Könyvek, folyóiratok	42
	Internetes források.....	46

1. Bevezető

“Apart from the sanitation, the medicine, education, wine, public order, irrigation, roads, the fresh water system, and public health ... what have the Romans ever done for us? – Brought peace! – Oh, peace...Demagog!”

Monty Python, The Life of Brian: Screenplay, 1979

Európa, a „kultúra kontinense”, ahol közel 200 nyelven több mint 746 millió ember beszél és osztja meg napi szinten gondolatait a környezetével: a nyitottság, a befogadókészség és a sokszínűség hazája. Az Európai Unió fennállása óta, az 1950-es évektől kezdődően folyamatosan lekövethető az európai identitás mint az EU intézményeit legitimáló identitáspolitikai eszköz alkalmazása, azonban a kultúr- és oktatáspolitikai programok sokáig az európai polgárok tágabb körének elérhetetlenek és érthetetlenek voltak. Napjainkban a fiatal generáció tagjainak globális kultúrafogyasztásával, megszokott mozgásszabadságával és számottevő nyelvismeretével az európaiság-érzet kulturális aspektusai újra előtérbe kerültek.

Az Európában felerősödő integrációs folyamatok következményeképpen egyre nagyobb figyelmet kap a kulturális identitás fogalma, valamint az elmúlt időszakban az egyén és a nemzet kapcsolata, a társadalmak korábbi összehasonlításától eltérően. Az európai identitásvizsgálat évtizedek óta foglalkoztatja az Európa jelenével és jövőjével foglalkozó kutatók, politikusok, kulturális gondolkodók nagy részét. A vizsgált kérdéskör magában foglalja a szociálpszichológiai, történettudományi, kulturális antropológiai és politikatudományi aspektusokat. Mindennek fényében a dolgot nehéz besorolni, társadalomtudományi, interdiszciplináris tanulmány, mely a sokak által fejtegetett európai identitás mögöttes tartalmát keresi: az európai kulturális értékkészletet.

Az európai identitás széleskörűen kutatott alapfelvetéseit, nemzeti identitással és a globalizációval kapcsolatos viszonyát, az identitás meghatározásait a tanulmány során nem célunk megismételni. Az Európai Unió létezése óta (kiemelten 1992 óta) számos értelmezés született az európai identitás kapcsán. A szakértők és kutatók különböző szempontrendszerek alapján értelmezik az identitás mibenlétét, mely diszciplinákat magyar viszonylatban részletesen Göncz Borbála vetette össze 2010-es doktori értekezésében. Bő tíz évvel később, 2024-ben, a folyamatosan változó világban a globális kihívások és a technológiai fejlődés hatására átalakuló viszonyrendszerekben a megközelítések hasonlóságai és különbségei új értelmet nyerhetnek.

Dolgozatunkban ezáltal a nemzetközi kapcsolatok szempontjából legrelevánsabb politikatudományi és szociálpszichológiai meghatározásokat vesszük górcső alá, az elméleti kereteken túlnyúlva inkább az európai polgárok Európához és az Európai Unióhoz kötődő viszonyát vizsgáló kutatásokat alapul véve, hogy eme keretek között értelmezhesük az európai kulturális identitás kérdéseit. A kutatás célja bemutatni, milyen létező alapokon nyugszik a közös

kulturális tudat értékrendszere és milyen szerepet tölthet be a kultúra a tagállami és uniós szintű érdekek között.

Ennek fényében tanulmányunk fő kérdése, hogy **létezik-e, létezhet-e értékközösség Európában?** Amennyiben igen, **milyen megközelítésekből vizsgálhatjuk az európai kulturális identitást és milyen gyakorlatot alkalmaz az Európai Unió ennek erősítéséhez?** Mindennek megválaszolásához két fő hipotézist (H) állítottunk fel.

(H1) Az európai kulturális identitás a politikai és gazdasági szinttel egyenlően helyezkedik el; így a kultúra az értékek és érdekek között hídként szolgálva képes erősíteni az európai egységet.

Az Európai Unió az európai identitást mint a tevékenységének legitimálásához szükséges eszközt használja fel, ezáltal *(H2) a kulturális értékek helyett a kulturális javakra helyezi a hangsúlyt, hogy politikai céljait kiszolgálhassa az európai polgárság azonosságtudatának erősítésével.*

A dolgozat során a meghatározott kutatási kérdések mentén törekszünk a hipotézisek elemzésére. Feltételezzük, hogy a globális politikai és gazdasági hatalmak közé beékelődve Európa elsősorban egy civilizációs, kulturális tér, tehát az európaiság lényege a kulturális identitás, mely a történelmi tér – kulturális tér – értékközösség hármására épül (Martonyi, 2021).

Az 1950-es években elindultak az európai politikai és védelmi közösség megteremtését szorgalmazó törekvések, ám végül a gazdasági együttműködésben teljesedett ki az európai egység. Ebbe az egyre mélyülő integrációs folyamatba kapcsolódott be később a politikai unió kiépítése is, ugyanakkor a közös rendre és rendszerre törekvés alapját minduntalan háttérbe szorították a folyamatos kihívások és jövőorientált célok. Az európai egység iránti vágy alapja az európai történelem és kultúra: a római jogi és kulturális örökség, a vallások és nemzetek harcai, az eszmei és ipari forradalmak újításai, a világégések és a hidegháború okozta törések hagyatékai. A történelem viharában az európai hatalmak folyamatosan marcangolták egymást, miközben a kontinensen kívül közös eszméért vívtak véres harcokat. Az emberi méltóságot és környezetet felégető második világháború után megindult az egység iránti törekvés, hetven évvel később pedig elképzelhetetlen Európa az Európai Unió összetartó ereje nélkül. Ebben a folyamatban azonban nem szabad elfelejtettünk, hogy mit adtak nekünk a rómaiak: kultúrát és jobb életkörülményeket biztosító fejlesztéseket, melyek hatására a közvetlen környezetünkben körülnézve felfedezhetjük a globális világból egyre jobban kivesző közösségi értékek fontosságát és megerősítenünk szükséges az egyéni izoláció hatására széteső kulturális közösségeinket.

Meglátásaink és álláspontunk szerint ezáltal sokkal inkább az összeurópai társadalmi változások számítanak az európaiság további egységesülési folyamatában, mint a politikai intézkedések. Ez az „alulról jövő” Európa-kép lehet az alapja a politikai legitimációnak, melyhez a gazdasági együttműködés csaknem teljes egészében egységként szolgál.

Magyarországon az uniós örökségvédelem, a kulturális programok és a föderalizmus árnyai formálják mind a tudományos, mind a politikai megnyilvánulásokat, ezáltal dolgozatunk az európai kulturális értékek és érdekek terén kíván magyar nyelven hiánypótló tanulmányként, kutatási bevezetésként szolgálni. Mindemellett a vizsgált kérdéskör aktualitását adja a kontinens biztonságát és jólétét veszélyeztető nemzetközi kihívásokon túl a 2024 júniusában rendezendő európai parlamenti választás és a jelöltek által képviselt értékkészlet változó tartalma is.

Módszertan

A kutatást az Európai Bizottság által évente két alkalommal elkészített Eurobarometer felmérések elemzésével, valamint számos magyar és külföldi szakirodalom felhasználásával alátámasztva a *társadalomtudomány* területén, *kvalitatív elemzésként* kívánjuk bemutatni, *deduktív kutatási stratégiával*, melyhez *magyar és angol nyelvű szakirodalmat* használtunk fel.

Az európai identitást számos kutató, politikus és gondolkodó elemezte, jelentős részük a politika vagy a szociálpszichológia szempontjából értelmezve. Ugyanakkor az európai kulturális identitást ilyen megközelítésből eddig kevesen vizsgálták: a témában olvashatunk komplex tanulmányokat Delanty, Habermas vagy Smith, illetve Koller Boglárka tollából, ám értekezéseik középpontjában nem a kulturális identitás áll. Az olasz Monica Sassetelli és a finn Tuuli Lähdesmäki munkásságukat az európai kulturális identitás és az ezt tudatosan formáló európai uniós kultúrpolitika vizsgálatára tették fel. A szociálpszichológiai megközelítéshez Csepeli György és Örkény Antal, valamint Grünhut Zoltán elemzéseit használtuk fel. A kutatáshoz a társadalmi változások tükrében a dolgozat perspektívájából legrelevánsabb szakirodalmakat választottuk ki. A tanulmány elkészítése során primer forrásként uniós jogszabályok és statisztikák mellett másodlagos irodalomként számos kvalitatív elemzést dolgoztunk fel.

Fogalmak és fogalmi keretek

A fogalmak sokrétősége elkerülhetetlen egy olyan kérdésben, mely egyszerre foglalkoztatja a szociológiát, pszichológiát (együttesen: szociálpszichológiát), a politikatudományt, a kulturális antropológiát és a történettudományt. A gazdasági és az abból következő politikai érdekek mentén megvalósuló közösség érdekalapú, az együttéléshez, azonosságtudat kialakulásához azonban értékalapúság szükséges. Az **érdekek** mindig anyagi természetűek, a társadalom és valamely közösség, réteg, csoport számára politikai szempontból előnyösek. Ezeket a célokat azonban az **értékek** – morális, erkölcsi javak – határozzák meg, melyek a társadalmi élet alapjaiként lehetővé

teszik az együttélést. Amennyiben ezen értékek a társadalom tagjai, jelen esetben az Európai Unió tagállamai szerint eltérő jelentéssel bírnak, nem alakítható ki a közösen képviselt érdek sem.

A tanulmány szempontjából releváns értéknek általános értelemben azt a jelleget, tulajdonságot nevezzük, mely valamilyen szükségletet elégít ki, és az egyén vagy a társadalom részéről megbecsülésben részesül (Arcanum, 2024). Az értékek eleve kulturális értékek, hiszen érvényesnek tekinthetők az egyének egy bizonyos körében: mindehhez három feltételnek egyidőben kell megvalósulni: ezen értékek valamennyi egyén tudatának alkotórészét képezik, illetve feltételezik, hogy az adott körben mások számára is ismertek, és ezek közlésére egységesen értelmezett szimbólumrendszer alakult ki (Farkas, 2007). A kulturális érték közösségi (lelki szükségletet tükröző érték, például őszinteség, műveltség, igazságosság) és társadalmi (olyan tulajdonság vagy elv, melyet egy társadalom nagyra becsül, és fontosnak tart a harmonikus együttélés szempontjából, ilyen az anyagi gazdagság, egyenlőség, tolerancia, család) értékekre különülnek. Az értékek fontos szerepet játszanak a társadalmi normák kialakulásában is, vagyis meghatározzák, mely viselkedésformák elfogadottak a stabilitás fenntartásának szempontjából.

Egy társadalmon belül sokféle identitás határozza meg az egyén hovatartozásérzetét, mely mind nemzeti, mind globális szinten hatással van az egyéni és állami interakciókra, a vallott értékek kifejezésére és ütköztetésére. Ahhoz, hogy eldönthessük, létezik-e európai kulturális identitás, ismernünk és értenünk kell az identitás alapvető építőköveit, valamint az enkulturáció fogalmát és folyamatát. Az **identitás** egy rendkívül sokrétű fogalom, és fontos megérteni, hogy olyan személyes, társadalmi és kulturális tényezők hatására alakul ki, melyek az egyént jellemzik. Ezenfelül az egyén a hagyományokon keresztül azonosul az őt körülvevő csoporttal, így „elsősorban hagyományaiban fejezi ki önazonosságát” (Alabán, 2016). Ezek a hagyományok képezik a nemzeti / etnikai (ön)tudat három pillérét, melyek a(z anya)nyelv, a kultúra és a származás komplexitásában fejeződnek ki (Alabán, 2016). Hangsúlyozzuk, hogy a nemzeti identitás magában foglalja a nemzeti (ön)tudat (vagyis a nemzettel való közösség vállalása), a nemzeti érzés (a nemzeti tudat emocionális vetülete) és a nemzeti szimbólumok (a közösség hagyományait és államiságát magába foglaló szimbólum rendszer) meglétét (Alabán, 2016). Pusztán jogszabályokkal nem lehet identitást teremteni, ám ezt erősíti az európai identitás jórészt politikatudományi szempontból való megközelítése – milyen alapvető demokratikus értékek, történelmi eszmék és jogi eszközök köthetők Európához –, ellentétben a kulturális és szociálpszichológiai vonatkozás kisebb mértékű vizsgálatával – többek között, hogyan kötődünk az európai örökséghez. „A születés aktusa bár jogi értelemben egyértelműsíti ezt a csoport-hovatartozást” (Csepeli és Örkény, 2017), azonban lélektani szempontból elengedhetetlen az identitás érzelmi hatásokkal való megerősítése.

A társadalom tagjai által elfogadott normák és értékek hiányában a társadalom nem lenne működőképes, ezért a kultúra megléte a társadalmi élet alapfeltétele. A kultúra saját identitáskészlettel ruház fel, lehetővé téve a lehatárolt kollektív tudásforma és szabályozás által, mint egy szűrőn keresztül értelmezni a világot (Schöpflin, 2004). A köznyelvi kultúrafogalomtól eltérően a társadalomtudomány kultúrafogalma sokkal gazdagabb: egy adott társadalomra, társadalmi csoportra jellemző normák és értékek, mindennapi és tudományos ismeretek, az irodalmi, művészeti, zenei és egyéb ember alkotta tárgyi környezet összessége (Andorka, 2006). A kultúrát a társadalom tagjai az **enkulturáció** során sajátítják el, melynek során a hagyományok elsajátítása révén tesszük magunkévá a kultúránkban jelen lévő értékeket, a kulturális elemeket identitásunk részévé formálva (Berta és Csabai, 2018). Fontos megérteni, hogy az enkulturáció a szocializációnál implicittebb, ösztönös folyamat, melyet az egyén gyakran nem ismer fel, mivel ez természetes és szerves része az életünknek. Az enkulturáció azonban jelentős hatással van arra, hogyan gondolkodunk, cselekszünk és kapcsolódunk másokhoz a kultúránkban – és európai szinten miként akkulturálódunk.¹

Az európai identitás szempontjából megkerülhetetlen, hogyan jelennek meg a mindennapokban az identifikációs mechanizmusok, vagyis, hogyan kapcsolódik az egyén az európai egységhez. Az enkulturáció elhanyagolhatatlan szerepet játszik a globalizált világban: ha az enkulturáció globalizálódik lokalizáció helyett, elvesznek a helyi közösségek értékei és az egyén egyre kevésbé tartozik egy szűk, identitását formáló csoporthoz. Az ilyen nemű elszeparálódás kizártság-érzethez vagy szélsőséges (politikai) gondolkodásmódhoz vezethet, mely európai szinten gyengítheti az európai egység kialakítására tett törekvéseket.

2. Az európai kulturális identitás megközelítései

Az európai identitás sokszínű, értékeken és ideákon alapuló összetett fogalom, mely több dimenzióban fejeződik ki és számos tényezőből tevődik össze: azokat az értékeket, kultúrát, történelmi örökséget és közös jellemzőket foglalja magában, amik az európai kontinens országait és lakóit összekötik. Az európai identitás a kontinentális európai „szuperállam” és a nemzeti identitások sokszínűségén alapszik, mindkét elem objektív és szubjektív mivoltát kombinálva (Oltra, 2021). Az „európaiság ténye” több kutató szerint sem azonosítható pontosan, miáltal „Európa mint olyan entitás, mely egy sajátos hovatartozással rendelkező területi identitást hoz létre, még messze van attól, hogy valósággá váljon” (Oltra, 2021).

¹ A különböző kulturális háttérrel rendelkező személyek, csoportok közötti találkozásból eredő változásokat akkulturációnak nevezi a szakirodalom (Berry, 2003 alapján Anh, 2020).

Az európai kulturális értékek változatosak és dinamikusak, a globalizációval folyamatosan formálódnak, ezáltal az európai identitás mindig alakul. Mindennek fényében a múlt-jelen-jövő hármast egyben kell vizsgálni, az „európaiság” közösségformáló identitását nem lehet egy időszakra lekorlátozni (Koller, 2003), valamint nem lehet csak egy tudományág felől megközelíteni. Az európai identitást vizsgáló kutatók számára „a szociálpszichológia háttere és irodalma jelenthet egy, míg a politikatudomány körébe sorolható nacionalizmussal, államok kialakulásával foglalkozó elméletek egy másik”, illetve az utóbbival összefüggő, „az EU támogatottságát vizsgáló tanulmányok egy harmadik kiindulópontot” (Göncz, 2013).

A **politikatudomány** az európai identitást a tagállamok lakosságának *az Európai Unióhoz való kapcsolata szerinti megközelítéséből* elemzi, így az intézményi transzparenciát, demokratikus deficitet, a bizalmi válságot vagy az európai polgárság kérdéseit vizsgálva. A diszciplína szerint az európai identitás a közös politikai kultúrán, a társadalmi egység törekvéseken keresztül fejeződik ki, a kultúrát – mint egy hierarchikus rendszerben – másodlagos identitásteremtő eszközként szemléli. A tudományágon belül zajló vita a „politikai unió vagy nemzetek Európája” kérdés koordinátarendszerében mozog, így az identitást, mint a politikai egység legitimációjához szükséges részhalmazt látja.

Ezzel szemben a **szociálpszichológia** a szocializációs-generációs szempontok mentén, a *nemzettudat* vizsgálatán keresztül közelíti meg az európai identitást, mely magában foglalja a kollektív identitás és az európai nemzeteket összekötő kollektív történelmi traumák elemzését. Az identitás kialakításában fontos szerepet kap az egyéni érték és az egyének nevelése. Az európai identitás esetében a szociális identitás különböző aspektusait – generációs, nemzeti és kulturális – kell figyelembe vennünk, az így létrejövő makrostrukturális csoportok viszonyai (Hunyady, 2022) képezik az európai (ön)tudat részhalmazait. A diszciplína a kultúrára mint az egyén neveléséhez szükséges eszközre tekint, az enkulturáció fontosságát hangsúlyozza.

A következő alfejezetekben rövid ismertetjük a két tudományág megközelítéseit, összevetjük hasonlóságait és különbségüket egy-egy jelentős kérdés kapcsán, és bemutatjuk az európaiság lehetséges értékkészletét. A két tudományág megközelítéseit alapul véve az európai kulturális identitás kérdésének elemzése során elsősorban Göncz Borbála, Koller Boglárka és Dér Aladár politikatudományi elméleteit, valamint Csepli György, Örkény Antal és Grünhut Zoltán szociálpszichológiai vizsgálatait használtuk fel. Ahogyan a későbbiekben látni fogjuk, az eltérő területek elméletei elkülönítésük ellenére szorosan kapcsolódnak egymáshoz. A kultúra mint identitásteremtő eszköz egyik tudományterület alá sem szorítható be, a **híd-elmélet**ként megfogalmazott kultúraszerep a politikai, gazdasági és társadalmi érdekek kulturális értékeken keresztül való összekapcsolását jelenti.

2.1. Az európai identitás

Az európai identitás esetében véleményünk szerint feltételezhető annak létezése, a tanulmányban nem célunk górcső alá venni az ezt cáfoló vagy alátámasztó álláspontokat, így mindenekelőtt annak mibenlétét járjuk körül: tágabb értelemben beszélhetünk politikai és kulturális identitásról, melyek sok szempontból nem fedik egymást. Napjainkban a politikai dimenzió egyre kevésbé politikai, inkább menedzsment jelleggel rendelkezik (Schöpflin, 2003), ilyen keretek között az Európáról szóló vita erősen korlátozott. A nagyobb tagállamok elitjei által irányított Európai Unió beteljesítette a gazdasági-kereskedelmi együttműködésre épülő célokat, melyeket évtizedekkel ezelőtt az alapító atyák meghatároztak. A kulturális Európát még nehezebb lehatárolni, hiszen a közös történelmi tapasztalat hasonló modernitás-felfogásokat hívott életre és ezáltal az európai „kultúrák közötti érintkezés megoldható, de nem igazán könnyű” (Schöpflin, 2003). A kulturális megközelítés esetén jelentős akadály, hogy Európa határai szintén nehezen definiálhatóak. Mindezt súlyosbítja az univerzalizmus iránti igény, mely a kultúrák közötti együttélés alapfeltételeit nehezíti meg. Utóbbi elvezet bennünket az EU politikai legitimációja végett fontos szolidaritás nehézségeihez: ha nem valósul meg a kulturális normák egyhangú elfogadása egy társadalmon belül, a demokrácia is veszélybe kerül – nincs ez másként az EU esetében sem.

2.2. A politikatudományi megközelítés sajátosságai

Schöpflin György alapján „a nemzeti mivolt a kulturális reprodukció és a demokratikus politikai hatalom metszéspontján” jön létre, amennyiben „a kollektív narratívák világa és a politikai hatalom egymást erősíti” (Schöpflin, 2004). Mint ismeretes, minél szorosabb a tagállamok közötti európai együttműködés, annál észrevehetőbben jelentkeznek a nemzetit középpontba állító ellenirányú törekvések. Ennek fényében Alabán Ferenc szerint a jelen társadalmaiban megjelent egy olyan nemzeti identitás-válság, mely a globalizáció hatására a kisállamok, nemzetiségek saját kultúrájának és nyelvének feladásához vezethet (Alabán, 2016). A történelem során az európai nagyhatalmak folyamatosan veszélyeztették a kisállamok kulturális reprodukcióját, melyek így a kollektív emlékezet, mítosz- és szimbólumrendszer, valamint értékközösség kialakításának folyamatát egyre nagyobb erőfeszítéssel hajtották végre. „Azzal, hogy a leghamarabb indultak képesek voltak a hatalmat a politikai-kulturális alap köré koncentrálni, veszélybe sodorták a többi, kevésbé fejlett közösség kulturális normáit” (Schöpflin, 2004). Az Európai Unió transznacionális tevékenysége azonban megváltoztathatja mindezt az európai identitás kialakításával.

Az 1992-es Maastricht-i Szerződéssel mélyülő politikai integráció az Európai Közösségekből megteremtette az új politikai entitást (az Európai Uniót), ezzel együtt az európai (állam)polgárságot. Az Amszterdami-i Szerződés 191. cikke már az európai szintű politikai pártok létrehozását vetítette előre az európaiságtudat kialakításának fontos lépcsőfokaként. A 2000-es évek során indítványozott közös alkotmány bukásától a Lisszaboni Szerződésen át a különböző irányelvekig, az uniós párbeszédekben és dokumentumokban folyamatosan megjelenik az európai polgár kereteinek meghatározására és egységesítésére irányuló akarat.

Ugyan a struktúrateremtés jogi eszközei egyre bővülnek, az európai összetartozás-tudat dimenziói továbbra is tagoltak, ezáltal az európai identitás politikatudományi vizsgálata során a konstruktivista és az esszencialista megközelítéseket kell elhatárolnunk egymástól (Göncz, 2013), vagyis a politikai és kulturális dimenziókat. Az intézményi fejlődés során az EU a gazdasági együttműködésen túl a politikai integrációra törekszik, melynek fontos eleme a tagállamok társadalmaitól származó legitimáció (Göncz, 2013). A konstruktivisták szerint egy egységes európai identitás csakis az európai demokratikus intézményekbe vetett bizalomból és a nemzetek kulturális értékrendjéből alakulhat ki (Dér, 2005:131), melynek feltétele a közös értékek és célok megléte, hivatkozási alapja pedig a közös demokratikus alkotmányba és szolidaritásba vetett hit. Az esszencialisták, mint Smith, Európát a „kulturák családjaként” szemlélik és a közös kulturális örökséget állítják a középpontba (Göncz, 2013), melyből hiányzik a közös nyelv, a közös kultúra, a közös történelem, mindezt azonban képes ellensúlyozni a közös tradíciók sokasága.

Mivel a politikai közösség legitimációjának egyik legfontosabb forrása, hogy tagjai azonosulni tudjanak a közösséggel, így a politikatudományt az európai identitás ezen azonosságtudat szempontjából érdekli. Az európai egységesítés komplex folyamata során létrejött egy olyan többszörös identitás, melyre a politikatudományban mint „Matrojska-identitásként” (Salazar, 1998 idézi Palánkai, 2002) vagy „identitás-hálóként” (Koller, 2003) hivatkoznak. Fontos kiemelni, hogy a premodern etnikai konfliktusok, a kulturális homogenizáció hiánya és a földrajzi határok bizonytalansága miatt (Dér, 2005:141) az „Európa-nemzet” keretfeltételei folyamatosan változnak a modern nemzetállam 21. századi struktúrájához képest, ezt nehezíti a kontinens fragmentáltsága is. A tárgyalt azonosságtudatnak három megközelítése van: földrajzi – mely állandó mozgásban van a tagsági viszonyoktól függően –, politikai és kulturális. Utóbbi kettő viszonyulhat egymáshoz elkülönülten vagy hierarchizált formában megvalósuló együttműködésben (Dér, 2005:132)². A nemzetállamok kialakulását alapul vevő szakirodalom

² Dér alapján a kulturális, azaz „tradicionális-fundamentális” modell az évezredek alatt felhalmozódott, kanonizált európai értékrendet jeleníti meg míg vele szemben a politikai „modernista-konstruktivista” modell az EU politikai és intézménye rendszerét jelenti: vagyis az európai identitás valójában megegyezik az EU politikai identitásával.

megkülönbözteti a „nyugati”, vagyis a területiség elvén alapuló nemzeti identitást (államnemzetek) és a „keleti”, vagyis az etnikai közösségen nyugvó nemzeteket (kultúrnemzetek). Ennek következtében az Európához való viszonyuk és az azonosságtudat értelmezéséhez szükséges alapfeltételezéseik merőben eltérőek lehetnek. Ugyanakkor Delanty véleménye szerint ezek a törésvonalak már nem elsősorban a nemzeti identitásokból fakadnak, mivel az értékek összeütközése nem területi, hanem inkább generációk közötti (Delanty 2014).

A jövőorientált Európa a kultúrát mint egy erősen komplikált, visszatartó tényezőt szemléli: a kulturális-nemzeti identitás erősen múlthoz kötődő mivolta miatt historizáló és tradicionalista (Dér, 2005:129), ezzel szemben az Európai Unió a technológiai és gazdasági fejlődés révén a politikai paradigma dinamikusságát részesíti előnyben. Tehát a fentebb vázolt identitáskép az állampolgári értékeken alapuló alkotmányos patriotizmus mentén köthető Európához: intézményi legitimáció, politikai kultúra, alkotmányos berendezkedés, nemzeti-kulturális tudat. Ahogyan Dér is hangsúlyozza, a „politikai közösség = politikai identitás” megközelítést a szakirodalom széleskörű érvrendszerrel támasztja alá (Dér, 2005:128), az európai kulturális identitást ugyanakkor sokan a kontinens töredezettsége miatt megvalósíthatatlannak tekintik. Bayer József az európai identitás mibenlétét taglalva leszögezi, hogy az intézményesített együttműködésre épülő Európában valójában politikai identitástudat kialakításáról van szó, melynek kötőanyagát képezhetik a „közös kulturális tradíció elemei” (Bayer, 2001). A vallási és kulturális azonosságtudat ellenére politikailag és gazdaságilag Európa mindig is megosztott volt, ám az Európai Unió létrejötte óta a megosztottság mibenléte megfordult. „Az európai identitás tartalma inkább egy közös politikai kultúrát jelent, amely a kulturális pluralizmus kezelésének képességével tűnik ki” (Bayer, 2001).

Fontos megjegyeznünk, hogy az európai identitást a „világtársadalmi” és a regionális identitások rendszerétől elkülönülten kell elemezni, hiszen egy egyszerre közös történelmi gyökerekből eredeztetett és politikai-gazdasági érdekek mentén mesterségesen létrehozott identitás képe nem értelmezhető a globalizációban felőrlődő csoport-hovatartozás vagy a regionálisan meghatározó közösségérzet koordinátarendszerében. A globális identitásnál területileg sokkal lehatároltabb és specifikusabb tudatról beszélhetünk, mely a nemzeti szinttel szorosan összefügg és komplex intézményrendszerrel rendelkező szervezethez kapcsolódva azonosítható.

Ezt támasztja alá a Koller által többszintű identitás-hálóként megfogalmazott elmélet, melynek alapja, hogy „a nemzeti identitástudat ideáltipikus modelljéhez képest, [...] a közösség alanyai

Mindezzel szemben a hierarchizált modell kimondja, hogy a kulturális identitás alárendeződik a politikai dimenzióknak, ugyanakkor az európai identitás kulturális kategória, melyet meghatároznak a politikai konzekvenciák (Dér, 2005:132).

többes közösségi tagsággal rendelkező uniós és nemzeti állampolgárok” (Koller, 2003:5); vagyis az európaiságunk nem egy-két identitásra korlátozódik, hanem több, időben és térben változtatható részre, melyek hozzáigazíthatóak aktuális helyzetünkhöz. Ugyanakkor ahhoz, hogy ezek az identitások kialakulhassanak, erősebben kell kötődniük egy-egy kultúrához, nemzethez.

Lehetünk-e európaiságunk tekintetében identitásváltók? Kántor Zoltán alapján az identitásváltás, „a migráció és a természetes népmozgalom mellett a vizsgált etnikai alapon meghatározott közösségből való újabb ki- és belépési csatornát” jelenti, mely három irányba történhet (asszimilációval az adott közösségbe, fordítva vagy egy új közös identitás létrehozásával) és az identitásváltás fogalma alatt is több különböző jelenséget értünk: a „klasszikus” identitásváltást (teljesen megváltoztatja az egyén az identitását » költözéssel, kisebbségi viszonylatban teljes asszimilációval), az „integrációs” identitásváltást, valamint annak kiteljesedését, amikor vegyes házasságból születő gyermek a többségi identitást vallja magáénak (Kántor, 2013:87-88). Értelmezésünkben az egyén a nemzeti identitásváltás során identitásait „összegyűjti” és európaizálja, vagyis Koller-féle dinamikus identitás-hálót³ épít ki. Hol van a határ az identitások kiépülése és váltása között? Létrejöhét-e egy új egyéni identitásrész, ha egy szemesztert egyetemista hallgatóként külföldön tölt valaki, vagy az ott szerzett élmények és barátságok során csak kötődés alakul ki? Mikortól beszélhetünk európai kulturális identitásról? Ha egyszerre a születési országunktól eltérő országban a társadalom tagjaként élünk, a helyi szokásokat követjük és alkalmazkodunk hozzájuk; miközben továbbra is ápoljuk az enkulturációs közegben elsajátított hagyományokat? Vagy lényeges ismernünk az európai eszméket, történelmet, múltbéli és kortárs művészeti termékeket ahhoz, hogy európaiak lehessünk?

Lehetünk-e hétköznapi európaiak vagy az elitizmus kisajátítja magának az európaiságot? Mindenképpen fontos szempont, hogy az egyén európaiság-érzete csak annyira tud fejlődni, amennyire az adott környezet európaiságtudata erős, amennyire az adott társadalom enkulturációs gyakorlata az európaiságot tartalmazza. Mindennek fényében az európai kulturális identitás kialakításához nem elég a területi asszimiláció, hanem széleskörű európai tájékozottságra van szükség, hogy kulturális vonatkozásban is megteremtődjön az európaiság-érzet.

Mi visz tehát közelebb az európai kulturális identitáshoz?

³ Koller szerint az egyén „racionalizmusa és érdekkövetése miatt képes az őt körülvevő struktúrák szerepét beépíteni az azonosságtudatába” (Koller, 2003).

2.3. A szociálpszichológiai megközelítés sajátosságai

Szociálpszichológiai szempontból elhanyagolhatatlan kérdés, milyen közösséghez tartozónak tekintjük magunkat, hiszen „az azonosságtudat ver hidat az egyéni élettörténet és a társadalomban betöltött szerep között” (Bayer, 2001). A diszciplína az európai szintésre kiterjesztett nagyobb össztársadalmi csoporttal való azonosulást, a társadalmi együttéléshez kötődő értékeket és az olyan identitásformáló eszközöket vizsgálja, mint a közös nyelv.

Úgy gondoljuk – sokakhoz hasonlóan –, minél több nyelvet beszél valaki és minél több országban ismeri ki magát a kontinensen, annál európaibb lesz; vagyis véleményünk szerint nem az adott nemzethez kötődő identitás fog kialakulni az egyénben, hanem kulturális vonatkozásokkal bíró európaiság-érzet. Noam Chomsky szerint „több nyelv ismerete gazdagítja a belső képességeinket”, így a IV. Károly, utolsó magyar királynak tulajdonított közismert mondást idézve: „ahány nyelvet beszélsz, annyi embert érsz”. Az anyanyelvünktől eltérő nyelvek ismerete nemcsak új szavakat és esetleges utazásokat, gasztronómiai újdonságokat jelent, hanem egy korábban számunkra ismeretlen társadalmi, gazdasági, politikai kultúra és struktúra részletekbe menő felfedezését is magával vonzza. Minél szélesebb körben ismerjük a világ más tájainak nyelvi és kulturális közegét, mások felé annál nyitottabbá és az új iránt annál befogadóbbá válunk. Adott tehát a kérdés: közös nyelv nélkül, mely minden uniós tagállam minden állampolgára által ismert és rendszeresen használt, kialakulhat-e kulturális identitás? Megérthetjük-e az európai nemzetek gazdasági és (kül)politikai álláspontjait, ha nem értjük gondolkodásmódjukat, melyet kizárólag az általuk beszélt nyelven keresztül, ezáltal kultúr- és társadalomtörténetük valamilyen mélységű ismeretének tudatában értelmezhetünk? Milan Kundera, világszinten elismert cseh író szerint „egy nép vagy egy civilizáció öntudata a szellemi alkotások azon összességében tükröződik, amit hagyományosan »kultúra« néven emlegetünk”, mely „halálos veszély” esetén megélnéül és olyan értékke válik, mely „köré odagyűlik a nép egésze” (Kundera, 2022). Ezáltal a kultúra olyan mozgatórugója egy társadalomnak, mely képes összetartani a nemzetet és identitást állítani számára – kiváltképp a kisállamok esetében. A nyelvismeret pedig egy eszköz, mellyel az egyén képes kitekinteni egy másfajta kulturális minőségre és elhelyezni saját társadalmi szokáskörét egy nagy egész részeként.

Mindennek fényében a csoportviselkedés perspektívájából elemezhető az Európához fűződő viszony is – Tajfel és Turner alapján –, mely a társadalmi identitást a tagsághoz fűzött értékeken és érzelmeken keresztül definiálja (Turner, 1984). Ugyanakkor a szociálpszichológia által vizsgált csoportoknál a nemzet számottevően nagyobb, és bár tagjai egymást közvetlenül nem ismerik, de az enkulturáció során elsajátított közös nemzeti valóság összeköti őket. Az így létrejövő „mi”

identifikáció Schöpflin szerint közösségi identitássá alakul és a kulturális reprodukció során – mely egyszerre befogadó és kirekesztő – létrejön a közösség kötött jelentésrendszere (Schöpflin, 2004). Ezek az identitások személy- és helyzetfüggőek, így az európai szintet vizsgálva megkerülhetetlen a többi kötődés figyelembevétele, így az egyén hovatartozásérzetének rangsora. Ez természetesen személytől függően változik, vagyis lehet hierarchizált (regionális-nemzeti (pl. magyar)-európai szintek vagy fordítva), valamint ahogyan Koller is bizonyítja, lehet mellérendelt (európai és magyar vagyok, melynek sorrendje az adott helyzetemtől függ).

Európa és az Európai Unió jelentéseinek megközelítése kapcsán az egyén helyzete kiemelt fontosságú: a közvélemény kapcsolata a vizsgált identitással kevésbé érdek, inkább értékalapú; ezzel szemben a (politikai, gazdasági és kulturális) elit kötődése, a személyes érintettségek révén, jóval érdekorientáltabb. Thomas Risse alapján „amilyen az ember nemzetéhez való viszonya, olyan az Európához való viszonya is”, minek fényében a nemzeti identitások „európaizációja” ment végbe és másodlagos identitásként megjelenik a többség hétköznapi életében is. Annak hatására, hogy az EU tagság előnyeit és hátrányait sokszor a saját bőrünkön érezzük, az európai identitás lehet zárt (magát európainak valló, de más kultúrából érkezővel szemben kirekesztő) és nyitott (modern értékeket képviselő, kozmopolita, elitista jelleg) (Risse, 2010:63-86). Az eltérő befogadókészség törésvonalakhoz vezethet, hatva a tagállamok bilaterális kapcsolataira.

Ezáltal, ahogyan már fentebb kifejtettük, az európai identitást a nemzeti azonosságtudathoz kapcsolódóan kell elemezni. Kérdőíves kutatásban, szociálpszichológiai szempontból számos szakértő vizsgálta a kérdéskört; a tudományág egyik legnevesebb hazai képviselője, Csepeli György szerint „egy olyan [tudat kialakítására] lenne szükség, amely az Európai Unió területén élő emberek számára az „európai” kategória jegyében lehetővé tenné az azonosulást, megtartva az egyes nemzeti és etnikai kategóriák szerepét az identitás alakításában” (Csepeli, 1997). Csepeli és Örkény Antal 2017-ben átfogó közös kutatásban elemezték az Európához való viszonyt. A tanulmány rávilágít, hogy az európai társadalmakon belül „a nemzeti identitás mindenütt erős érzelmi kötőanyag” (Csepeli és Örkény, 2017). Farkas Zoltán az értékek meghatározása során kiemeli, ha „két népcsoport körében ugyanazok az értékek jellemzők, de **a nyelvük különböző, nem beszélhetünk a két népcsoport kulturális értékeiről**” (Farkas, 2008), vagyis az európai térre vetítve nem teljesül a kulturális értékek fennállásához szükséges minden feltétel. A fentiek értelmében tehát az európai sokszínűség alapja pont a nyelvi különbözőség, melyhez szükség van egy, a népcsoportok közötti közvetítő nyelvre. Ezáltal a közvetítő nyelv hiánya az Európai Unió multietnikus állammá való átalakulásának legnagyobb gyakorlati akadály.

A korábban feltett kérdésünkhöz visszanyúlva, **kialakítható-e a közös európai kulturális identitás közös nyelv nélkül?** Véleményünk szerint igen, melyet az uniós törekvésekre

alapozunk: az Európai Tanács 2018-as nyelvtanításra irányuló ajánlása tartalmazza „*Az európai identitás megerősítése az oktatás és a kultúra révén*” című közleményt, mely olyan Európát mutat be, „ahol jóval elterjedtebb, hogy az anyanyelvén túl mindenki két másik nyelvet ismer” és elfogadott, hogy tanulás vagy munkavállalás céljából bárki egy másik tagállamba költözhet. A Tanács elképzelése szerint a nyitott és magas színvonalú oktatás által az emberek erős európai identitástudattal rendelkeznek, és tisztában vannak Európa kulturális örökségével és sokféleségével (Európai Bizottság, 2018). Ennek fényében az EU 24 hivatalos nyelvének minél szélesebb körű ismerete erősítheti az európai tudatot, elősegítheti a társadalmak közötti kommunikációt és támogathatja a mobilitással kialakuló többszörös területi kötődést is.

Elemzésünkben Csepeli és Örkény az európai kontinenst hat térségre osztották fel, minek alapján az Európához való kötődést vizsgálva megállapították, hogy Közép-Európában és az Ibériai-félszigeten az európai kötődés az átlaghoz képest erősebb, ám a spontán érzelmi azonosulás minden térségben gyenge (Csepeli és Örkény, 2017). Ez alátámasztja azt az elképzelést, miszerint az európai identitást az intézményi struktúrán túlmenően, a kulturális értékek mentén kell kialakítani, hiszen a törekvések csekély száma vagy megvalósításuk nehézsége, valamint a külső kulturális hatások következményei miatt nem tud megerősödni.

A politikatudomány számára a kultúra mint híd jelenhet meg az európai társadalmak politikai egységesítésének folyamatában, a szociálpszichológia szempontjából ugyanilyen „köttöanyagot” jelenthet a tipizáció, melynek segítségével a nemzet(ek) tagjai felismerhetik a nemzetükre, Európára lényegileg jellemzőnek tartott tulajdonságokat és ezzel azonosulva létrehozva a közös attitűdöket. Ezeket elemezve „szociológiai pillanatfelvételnként láthatjuk az adott nemzeti populáció nemzetfelfogásának és identitásának állását” (Csepeli 1997).

2.4. Értékek

Mivel két diszciplínát veszünk górcső alá, így egyértelmű az alapvető megközelítésekben való eltérés. Ugyanakkor vizsgálati metszeten mindkét tudományágban kiemelt szerepet játszik a közös értékrend: azonban a politikatudomány számára ez államszervezeti szempontból a demokratikus rendbe vetett egyöntetű bizalmat jelenti; addig a szociálpszichológia a társadalmi szerveződés fontosságát hangsúlyozza, melynek alapját a közös nyelv, a tradíciók és az értékalapú gondolkodás jelentik. Míg a politikatudomány a Koller-féle „identitás-háló” alapján kimondja, hogy az identitások folyton alakulnak és az egyén dönti el, adott helyzetben melyiket erősíti fel; addig ezeket az összetett identitásokat – helyi, regionális, nemzeti, európai – szociálpszichológiai szempontból nagyban befolyásolja és meghatározza a változó élethelyzet. Ezáltal a két

megközelítés csak együttesen értelmezhető, hiszen az aktuális körülményeket figyelembe véve határozhatjuk meg az éppen elsődleges identitásunkat.

Ahogy már fentebb láthattuk, a diszciplínák mindegyike nagy hangsúlyt fektet az értékalapú közös valóságra, de eltér abban, hogy milyen értékekről van szó. A kulturális pluralizmus a politikatudomány számára a politikai kultúra sokszínűségét, míg a szociálpszichológia számára az európai „csoport” tradícióit és nemzeti kulturális hagyományait jelenti. Fontos szempont a két megközelítés összevetésekor az is, hogy politikai oldalról az európai identitás egyesek szerint megvalósíthatatlan utópia, hiszen nem rendelkezik „néppel” (Dér, 2005). Ezzel szemben a szociálpszichológia kimondja: van nép és a nemzettudat bizonyos elemeinek Európára való kiterjesztésével európai tudat születhet belőle. Mindez összefügg tanulmányunk fő kérdésével: **Európa** egysége nyugodhat-e csupán a tagállamok gazdasági és politikai érdekközösségén, vagy **képes megteremteni az ezen túlnyúló értékközösséget, a kulturális (ön)tudatot is?**

Ugyan a politikatudomány az intézményrendszerek tevékenysége és a gazdasági mutatók mentén meghatározhat európai értékeket, **milyen értékeket jelent ez a kultúra és a szociálpszichológia terén?** Az értékteremtés kétélű fegyver: a szabályok mentén kialakított intézményi struktúrával és gazdasági sikerekkel a közvélemény nem tud azonosulni; viszont a már meglévő és felerősített értékek mentén képes az európai identifikáció elindulni. Ezzel szemben, ha a globális trendek mentén történik a kultúrafogyasztás, nem állnak fenn az identitásteremtés követelményei. A különböző kultúrák megismerése és az azokhoz való alkalmazkodás már szemléletformáló erő lehet, melynek hatásait beépíthetjük egyéni és közösségi identitáskészletünkbe. Azonban ez a fajta azonosságtudat, az európai gondolkodás csak egy szűk, elit réteg számára adatik meg. Vajon hasznos-e az Európai Unió számára az „európai elit” fenntartása vagy „feláldozható-e” a globális trendekhez való alkalmazkodás oltárán? Utóbbi esetében európai identitás csakis gazdasági és politikai értelemben lenne jelen, ezáltal a szociálpszichológiai szempontból vett kulturális értékek elvesztenék jelentőségüket.

A politikatudományon és a szociálpszichológián belül is számos eltérő megközelítés létezik, ezek összevetése egy újabb tanulmányt igényelne, hiszen forrásirodalma hatalmas, az objektivitás megtartása kifejezetten nehéz. Grünhut Zoltán szerint, aki Habermashoz nyúl vissza a kérdés vizsgálata során, a politikai szféra minden mást – gazdaságot, kultúrát, médiát, oktatást stb. – maga alá rendel (Grünhut, 2020); ehhez azonban szükséges a szubjektív gondolkodásmódok és értékek azonosítása. Mindkét diszciplínában megjelenik a „kozmpolita” és a nacionalista, „nemzeti” perspektíva. „E feltételezés tükrében a kozmpolitáknak az önmeghaladást és a változásra való nyitottságot kell értékkészletükben kiemelniük, különösen két értéket, az univerzalizmust és az önállóságot preferálva. Ezzel szemben a nacionalisták szemléletét az ént /

mit középpontba állító önmegvalósítás és a fix referenciákat adó megőrzés dominálja, legfőképpen a hatalom és a biztonság értéktípusai” (Grünhut, 2020). Az egyénenként eltérő én- és a társadalomfókuszú értékek a szubjektivitások különböző azonosulásait teszik lehetővé, így mindenki saját Európa-felfogással rendelkezik. Az európai identitás szempontjából tehát az értékpreferenciák tagállami megoszlása objektív képet ad az európaiság értékkészletéről.

Tanulmányunk szempontjából a legfontosabb kérdés, hogy miket tartalmaz ez az értékkészlet? Az öreg kontinens kirajzolódó politikai, gazdasági és pénzügyi unió alapértékkészletét az érdekek alkotják, míg a kulturális unió létrejöttéhez sokkal inkább társadalmi fókuszra és közös, tipizálható értékrendszerre lenne szükség. Ahogyan a szociálpszichológia a tipizáció szerepét hangsúlyozza, úgy fedezhető fel az értékek hiánya a transznacionális rendszerben. Ennek fényében felmerül a kérdés: hogyan tipizálható az európaiság? **Mik azok az értékek és érdekek, melyekre az európaiságot alapozhatjuk?** Léteznek-e közösnek vallott értékek?

2.4.1. Az európaiság értékkészletének alapjai

Az értékek „kiszámíthatóságot visznek a társadalmi együttélés borulékonyására hajlamos rendjébe” (Csepeli, 2022:42), irányt mutatnak, értelemmel töltik meg az emberi lét terét, ám nem rendelkeznek empirikusan bizonyítható alapokkal (Csepeli, 2022:41). Az egyéni értékkészlet az univerzálisan elfogadott alapértékek mentén épül fel (önállóság, ösztönzés, hedonizmus, elismerés, hatalom, biztonság, konformitás, tradíció, jóindulat, univerzalizmus), ugyanakkor szubjektív hierarchiájuk személyenként változik (Schwartz alapján Grünhut, 2020:59-63). Az elfogadott és vallott értékek mentén egyes társadalmak tipizálhatóak – vagyis leegyszerűsíthetőek bizonyos attitűdök mentén –, ugyanakkor eme szerkesztett valóságok más társadalmakkal való találkozásokor konfliktusokat szülhetnek.

Európát a történeti vallások hozták létre, melyek kapcsolódási pontjaiból származnak az európai társadalmak, az emberi jogi normák, az alapvető értékek. Mindezáltal Európa mint kontinens és az Európai Unió mint strukturális egység alapja a kereszténység értékrendje. A vallás a legerősebb hitrendszer, melynek mentén az értékekből társadalmilag elfogadott szabályrendszer jöhet létre. A politikai egységre az eltérő kulturális gyökerek és társadalomfejlődés miatt egészen napjainkig nem sikerült sort keríteni – bár ma sem jelenthetjük ki, hogy ez megvalósult. Az Európai Unió elsődleges örökségének tekinthető kereszténység ugyanakkor a zsidóság és az iszlám jelenléte miatt egyre jobban háttérbe szorul.

Ahogyan az Európai Unió szlogenje is mondja „Egység a sokszínűségben!”, ehhez azonban olyan új értéket kell teremteni, mely az egymás kultúrája, vallása és véleménye iránti elfogadásra épül

– különösen akkor, ha ezek az álláspontok merőben eltérnek egymástól. „Az értékek a szabadság eszközei” (Csepeli, 2022:43) és az európai történelemre pillantva megállapítható, hogy a – vallási, társadalmi, egyéni – szabadság mindig is szorosan összefüggött azzal a jelentéscsokorral, amit „Európának” és európai értékeknek nevezünk. Ám a szabadság más megközelítéssel rendelkezik nyugaton, ahol a korán kialakult nemzetállamok az egyéni szabadságot építhették, és keleten, ahol a nemzetek határai folyamatos fenyegetettség alatt álltak, így a szabadság közösségi szempontból jelent meg. Ezt elősegítve az Európai Unió Alapjogi Chartája (2012) és a Lisszaboni Szerződés (2007) 2. cikke rögzítették jogszabályban az EU értékeit: emberi méltóság, szabadsághoz való jog, demokrácia, egyenlőség, jogállamiság, emberi jogok.

Az értékeket – ahogyan fentebb is kifejtettük – nehéz egyértelműen meghatározni, viszont jelentéstartalmuk szokásokkal, példákkal és szimbólumokkal kifejezhető. Az egyéntől „legmesszebb” a rítusok állnak, melyek elsődlegesen a közösség számára meghatározóak; utána következnek a példák – pl. mártírok, akik valamilyen tettel példát statuálnak –; majd a szimbólumok, melyek az azonosságtudatot erősítik a kollektív emlékezetre ható jelképekkel (Csepeli, 2022:58). Az európai szintéren – a nemzeti identitás érzelmi jelentéshordozóihoz hasonlóan – a zászló, a címer és a (szöveg nélküli) himnusz jeleníti meg az európai egységet. Mindemellett jelképhordozó és identitásformáló erővel rendelkezik az euró is, mely a gazdasági közösséget szimbolizálja. Az uniós szimbólumrendszernek interdiszciplináris értéke van.

2.4.2. Az európaiság értékkészletét vizsgáló kutatások

Katics Eszter 2021-ben végzett kutatása szerint az európai identitás létrejöttét elősegítheti a polgári státusz, mely összeköti az embereket a politikai közösséggel (Katics, 2021). Azonban „minél büszkébb valaki a nemzetére, annál nagyobb kihívásnak tekinti az EU-t” (Bayer, 2001), így a kétféle kötődés kizárhatja egymást. Ezzel szemben Ruiz Jiménez elemzései alapján a nemzethez való kötődésben erősebb a kulturális jelleg, míg Európához inkább a racionális megfontolás és az érdekek mentén kapcsolódnak az emberek – ezt erősíti Edgar Bellow véleménye is, kinek alapján létezik egy európai identitás, mely a politikai kultúrához, a közös örökséghez és a közös hagyományokhoz kapcsolódó kulturális változóktól függ (Bellow, 2010). Látható, hogy a szakirodalom számos szerzője kiemeli: az európai társadalmi dimenzióban nem különíthető el egymástól az intézményesített politikai együttműködés és a kulturális egység. Az Európai Unió „egy új történeti realitás, kemény gazdasági és politikai érdekek által összetartott, jogilag is intézményesült világ” (Bayer, 2001), ám a nemzeti érdekek érvényesítésének szempontjából elválaszthatjuk egymástól a politikai és kulturális identitásformát. Az európai

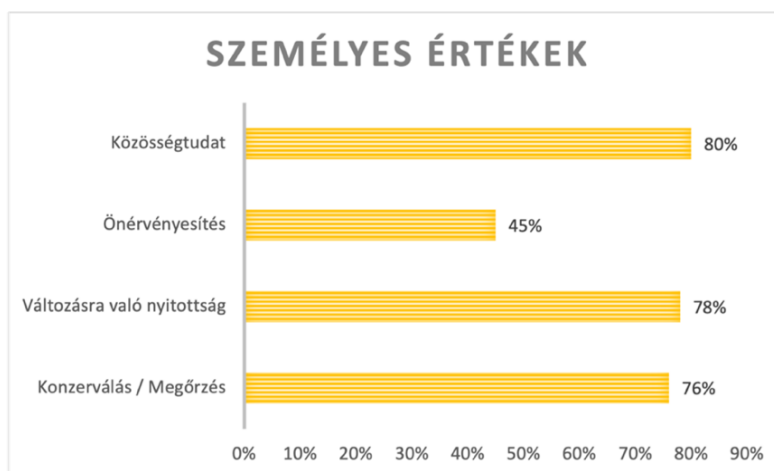
egységet nem alapozhatjuk a kulturális örökségekre, ugyanakkor visszanyúlhatunk ezen értékekhez, hogy hidat képezzünk az európai államok érdekei és értékei között.

Mind politikatudományi, mind szociálpszichológiai szempontból az empirikus kutatások alapjául szolgálhatnak az Eurobarometer közvéleménykutatásai, melyet az Európai Bizottság megbízásából 1974 óta végeznek a tagállamok, illetve a tagállam jelöltek lakosságának körében. A kérdőívek lekérdezése országoként körülbelül ezer fő személyes megkeresése útján történik, minden alkalommal új mintákon. Az évente kétszer lezajló Standard Eurobarometerben a közvéleményt az EU-val, annak intézményeivel, aktuális kihívásaival és uniós politikákkal kapcsolatban kérdezik.

A 2000-es években az Eurobarometer kutatásokban többször is megjelent a(z európai) kulturális identitásra vonatkozó kérdés, ám csak 2021-ben született meg az első olyan különálló jelentés, mely az uniós tagállamok lakosságának értékorientáltságát és identitás meghatározásait kutatta. A közvéleménykutatás 2020 októbere és novembere között zajlott, három nagyobb kategóriában: az európai polgárok egyéni értékei, identitásuk és az európai uniós értékekhez való viszonyuk kapcsán kellett egy egytől hatig terjedő skálán válaszolniuk, melyet három megközelítésben vizsgáltak. A kutatók arra voltak kíváncsiak, „mik is pontosan ezek az értékek? Milyen mértékben osztják ezeket az uniós polgárok? Hogyan különböznek az egyes uniós tagállamokban? Hogyan kapcsolódnak ehhez az azonosításhoz?” (Európai Unió, 2021).

(1) Az egyének értékek fontosságáról alkotott véleményeire kérdeztek rá, melynek eredményeképpen megállapították, hogy az európai társadalmak két fő tengelyen keresztül strukturálhatóak: *a „megőrzési” értékek vs. a változásra való nyitottság és az önérvényesítő értékek vs. az önátadás / közösségtudat.*

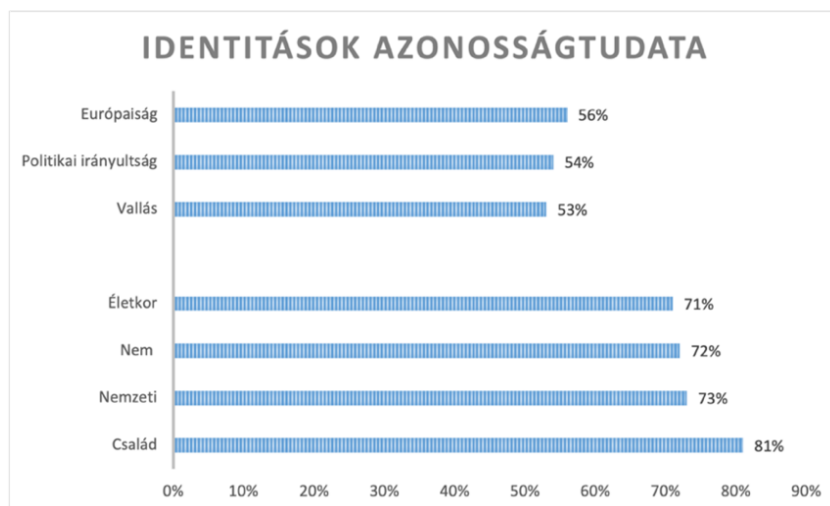
Általánosságban az önérvényesítés mint személyes érték, alig 45%-ot ért el, míg a másik három meghatározott érték a vizsgált 27 tagállamban átlagosan 70% felett szerepelt.

1. ábra Saját szerkesztés, Adatok forrása: EB 508

(2) A második szakasz az uniós polgárok identitását elemzi. Az értékek és az identitások szorosan összekapcsolódnak, hiszen „alapvető értékeink alapján választjuk ki, hogy kivel és mivel azonosulunk”, ugyanakkor ezen értékeket környezetünk nagyban befolyásolja.

Az európaiak leginkább a családjukkal, és kisebb mértékben a nemzetiségükkel, a nemükkel, valamint az életkorukkal / életszakaszukkal azonosulnak. A vallás fentebb taglalt szerepvesztését támasztja alá a tanulmány, általánosságban a vallás a legkevésbé fontos – a válaszadók 36%-a szerint 'fontos', 36%-a szerint 'nem fontos' és 28% nyilatkozta, hogy számára 'egyiksem' (EB 508, 2021) –, ezt követi a politikai irányultság és az európai lét.

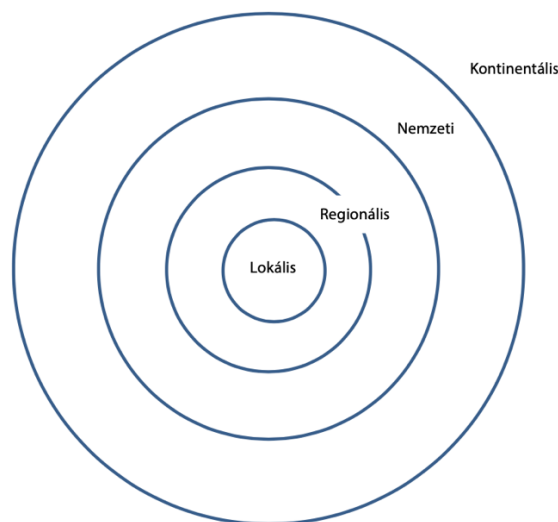
2. ábra Saját szerkesztés, Adatok forrása: EB 508

(3) A harmadik rész az úgynevezett „uniós értékekkel” kapcsolatos attitűdökkel foglalkozik egy elemző index segítségével, azt vizsgálva, hogy az EU alapértékeit az uniós polgárok széles körben osztják-e (vagy sem), és melyek azok a tényezők, melyek ehhez hozzájárulnak.

A legtöbben a független igazságszolgáltatás, a törvény előtti egyenlőség és a tisztességes eljáráshoz való jog, valamint a lelkiismereti szabadság értékeit tekintik elfogadottnak. Ezzel szemben a legtöbbet vitatott értékek közé tartozik a halálbüntetés kérdése, illetve a menekültüggyel összefüggő menedékjog. Érdekes összefüggés, hogy a legtöbbször által támogatott három európai érték nagyobb visszhangot kap a magukat baloldalinak vallók körében. Ezen értékek azonban az én / mi megközelítésre, az egyéni és közösségi politikai-gazdasági jogokra és lehetőségekre fókuszálnak. A tanulmányban nem jelent meg a kulturális örökség, mint érték és jelképrendszer, ezáltal nem kaptunk képet arról, hogy az EU tagállamainak lakosai mit és mit nem tekintenek európai kulturális értéknek.

Az EB 508-at megelőzően, Csepeli és Örkény 2017-ben készült kutatása is ezeket az eredményeket támasztotta alá. A kutatásban megállapították, hogy az európai ember számára legfontosabb érték és identitásformáló eszköz a család, ezt követi a foglalkozás és a nemi szerep. A szerzők kiemelik, „a spontán azonosulásból adódó közelségérzetnek nem a nemzet az egyetlen

platformja. A legközvetlenebb kör, melyen belül az ember biztonságban érzi magát, melyet ismerősnek tart, a szomszédság, a környék, ahol felnőtt vagy ahol éppen él. Ezt követi a környéknél tágabb, de a nemzetenél szűkebb kör, a táj vagy a régió. Utána következik a nemzet. Az azonosulás legtágabb térbeli köre a kontinens” (Csepeli és Örkény, 2017:38).

3. ábra Az identitás szintjei Forrás: Csepeli és Örkény, 2017

A szakértők által meghatározott identitásszinteket azonban ki kell egészítenünk a globális azonosulás mértékével is: vagyis hangsúlyoznunk kell a globális tér egyre erősödő szerepét, mely a tömegkommunikáció, kimondottan a közösségi média által jelent kihívást a nemzeti és kontinentális kötődés megtartására. A globális térben bármilyen kulturális változó percek alatt hat a befogadókra, a tömegkommunikációnak pedig – Chomsky, 1997 alapján – egyértelmű célja, hogy az egyének identitására hasson és befolyásolja, manipulálja az eltérő értékrendszerüket.

A hovatartozás érzet vizsgálata során Csepeli és Örkény a nemzeti kategorizációt (kizáró vagy nyílt) elemezve elkülönítettek a nemzeti büszkeségre okot adó témák alapján két fontos csoportot. Az elsőbe a modernitás értékeit – empirikusan igazolható tények – előtérbe helyező társadalmak (élvonalban Németországgal, Norvégiával és Svájcjal), míg a másodikba a társadalmi összehasonlítás⁴ modelljét – tudományos és kulturális témák – alkalmazó csoport (posztszovjet térség) tartozik (Csepeli és Örkény, 2017). Európában a nemzeti büszkeséget jórészt az utóbbi témák uralják, ugyanakkor a modernitás értékeit eltérően ítélik meg keleten és nyugaton, ahol a regionális különbségek mellett országspecifikus különbségekről is beszélhetünk. Amíg a kontinens államai között alapvető eltérések mutatkoznak az értékek priorizálásában, addig európai szinten nem lehet megállapodni egy értékkezőségben.

⁴ Olyan, empirikusan nem igazolható tényeket kiemelő csoport, mely „büszkeségét jórészt mások véleményével és értékítéletével tudja igazolni” (Csepeli és Örkény, 2017).

Ezt támasztja alá a legfrissebb, 2023 őszén készített sztenderd Eurobarometer 100 felmérés is, mely az Európai Unióhoz való viszonyt mérte, különös tekintettel az európai polgárságra és a társadalmi azonosulásra: vajon mennyire érzik magukat az európaiak európainak? Mivel azonosítják az EU-t az állampolgárok? A felmérés eredményeiből jól látszik, a megkérdezettek közel 60%-a érzi közel magát az Európai Unióhoz, míg közel 65%-uk kötődik Európához. A válaszadók kétharmada mindkét esetben úgy nyilatkozott, kötődik Európához és a kontinenst gazdasági és politikai szempontból összefogó intézményesített rendszerhez. Mindazok, akik így nyilatkoztak, a fiatalság (15-24 évesek, egyetemisták, diákok) és az olyan munkavállalók köréből kerültek ki, akik anyagi szempontból nem küzdenek a megélhetéssel (Európai Unió, 2024a). Mindez jól szemlélteti, Európában a politikai-gazdasági nacionalizmus (vagyis a nemzeti érdekek mentén történő döntéshozatal) jelentősebb, mint a kulturális térben tapasztalható etnikai elkülönülés. Csepeli és Örkény kutatása során azonban kirajzolódott, hogy az EU alapító országaiban és Skandináviában a nemzeti érdekek előtérbe helyezése a legkevésbé támogatott, míg Közép- és Kelet-Európában – talán a már fentebb említett szabadság-megközelítés miatt is – sokkal fontosabb, mint a közös értékekhez való alkalmazkodás (Csepeli és Örkény, 2017:54). Az európai kulturális identitás szempontjából mindez azt jelenti, hogy a politikai-gazdasági egység további mélyítése fontos lépcsőfok az európaiság-érzet kiépítése során.⁵ Ebben jelentős szerepet játszik az Európai Unió mint átlátható, érthető és a közvélemény számára is könnyen megközelíthető rendszerként való megjelenítése.

Következtetések

Az európai identitást komplexitásában az évtizedek folyamán számos kutató elemezte, ám a kérdéskör mindig leszűkítve, egy-egy nézőpont ismertetésével jelent meg. Martonyi János az alkotmányos és a kulturális identitás erősítését pártfogolta, mely elengedhetetlen az Európai Unió intézményi struktúrájának legitimálásához és az európai polgárok azonosságtudatának létrehozásához. A dolgozatban ugyanezt az erősen közép-európai nézőpontot képviseljük, minek mentén a politikatudományi és szociálpszichológiai megközelítések összehasonlítása értelmet nyer. Ahogy a fenti elemzésből kiderül, a politikatudományi megközelítés egyértelműen a politikai identitás erősítését támogatja a kulturálissal szemben, mindezt az egyének Európai Unióhoz való kapcsolatához mérve: az egységes kötődés csakis a demokratikus intézményekbe vetett bizalomból alakulhat ki. A tudományág emellett a kulturális aspektus erősen tradicionalista

⁵A „másokat” mindenhol elutasítják, ám amíg ezt keleten nyíltan teszik, addig a legfejlettebb nyugat-európai országokat „az asszimilációs elvárásba bújtatott” idegengyűlölet jellemzi (Csepeli és Örkény, 2017:60).

volta ellen érvel, annak elemeit csak kötőanyagként, így az **értékek és az érdekek közötti hídként** felhasználva a politikai identitás kialakításában. Az egyén európaiság-érzete azonban csak annyira tud fejlődni, amennyire az adott környezet európaiságtudata erős, amennyire az adott társadalom enkulturációs gyakorlata az európaiságot tartalmazza.

Ahogy Kundera is megfogalmazta, a kultúrán keresztül formált nemzettudat képes erős társadalmakat létrehozni, melyek a közösségi értékekre támaszkodnak. Ezáltal az enkulturációt hangsúlyozva a szociálpszichológiai megközelítés bebizonyította, hogy a „mi” identifikáció a kötött jelentésrendszeren alapul, így a nemzeti / európai szimbólumok és örökségek a kötődés legfontosabb elemei. Az európai polgárság Európához való viszonya egyértelműen értékalapú, az Európai Unió érdekalapon felépülő struktúrájával szemben. Az európai identitást vizsgáló elméleti kutatómunkánk során arra a következtetésre jutottunk, hogy az európai identitás kialakítása nem lehet sikeres – mivel a közös gyökerek, értékek hiányoznak – míg nem hozunk létre egy közös öntudatot a kulturális értékek mentén. A jelenlegi identitás még mindig csak politikai, melyet gazdasági szálak fűznek minél erősebbé – ilyen alapokra azonban lehetetlen „tudatot” építeni, hiszen csak érdek-, és nem értékközösséget teremtenek.

Európai kulturális értékészlet – irodalmi, képzőművészeti, zenei és történeti szempontból – a nagy tömegek számára, ahogyan évszázadokon keresztül sem volt, sosem lesz. A klasszikus értelemben vett „műveltebb, értelmiségi elit” réteg a jövőben is csak a lakosság kis százalékát fogja kitenni, minek alapján a populáris, könnyebben érthető és kevésbé időigényes információs tájékozottság kitermeli a maga trend-értékeit meghatározó és azt rövid ideig ápoló élvonalát. Közös nyelv nélkül valóban megvalósítható valamiféle kötődés, ám a kulturális értékek egyértelmű és egységes értelmezésének hiányában meg kell állapítanunk, hogy az európai kulturális identitás organikusan kialakulni nem tud, ehhez strukturált intézményi stratégia szükséges. Ennek kapcsán újra előkerül a kérdés: vajon célja-e az Európai Uniónak a kulturális gyökereket hangoztató elitjét feláldozni a tömegkultúra oltárán vagy a politikatudomány által hangsúlyozott, globális és nemzeti identitás közé beékelődő európai identitás a közös kulturális értékek mentén progresszív módon konzerválhatja-e az európaiság magmotívumait?

3. Európai identitás, európai kultúra

„Ha újra kéne csinálnom, a kultúrával kezdeném!”

Jean Monnet

Az európai országok eltérő kulturális szokásai – ideértve a jog, politika, gazdaság stb. kultúráját is – érték- és érdekalapon meghatározzák az „európai belpolitikát”, kihatással vannak az országok egymás közötti kapcsolataira, mely gazdasági és politikai törésvonalokhoz vezethet. Mindennek alakulására az Európai Unió közvetett befolyással bírhat az európai egységet erősítő kulturális programok segítségével. Az uniós kultúr- és oktatáspolitikai terén az egységes tagállami színvonal megteremtésén jóval túlmutat az a rejtett lehetőség, mely az európai kulturális identitás formálásában rejlik.

Heather Field 1998-ban arról írt, hogy a közös európai kultúrpolitika és az európai identitás kialakítását szinte lehetetlen megvalósítani az angol nyelv és így az amerikai populáris kultúra behatásai nélkül. Két „kulturális nehézséget” nevezett meg, melyek szintén jelentősen meghatározzák napjaink európai kultúrpolitikáját: a „rég” tagállamok, valamint az EU központi intézményei a további integráció reményében támogatják a kulturális mélyítést, ugyanakkor az angolszász populáris kultúra vagy esetlegesen a liberális skandináv modell átvételének elkerülésére törekednek (Field, 1998). Az uniós intézmények munkássága elenyésző a kultúrpolitika terén, ám a tagállamok egyéni kulturális diplomáciája különösen hangos: vegyük csak példaként a német Goethe Intézet által kiépített hálózatot, a Francia Intézetet, a már említett skandináv életérzést népszerűsítő trendeket vagy a 19. századra visszanyúló Olaszországon kívül létesített olasz iskolákat. A nemzeti identitások erősödésével egyéni szinten nem gyengül, sőt, az új generáció térkövetelésével és a globalizáció hatására élénkül az Európához fűződő viszony.

Az EU hivatalos álláspontja szerint az európai identitás nem helyettesíti a nemzeti identitást, hanem kiegészíti azt. Az EU olyan multikulturális közösséggént fogja fel magát, ahol a tagállamok és polgáraik egyéni sajátosságai harmonizálnak az európai értékekkel és a közös célokkal. Ezáltal tanulmányunk második részében olyan lényegi kérdésekre keressük a választ, melyek a gazdasági érdekek mentén létrejött, politikai érdekek hálójában beszűkülő Európai Unió állampolgárai kulturális identitásának mibenlétét és értékeit nagyvonalakban kirajzolják az olvasó előtt. Ennek fényében a következőkben górcső alá vesszük, **milyen szempontból közelíti meg az Európai Unió** mint sui generis rendszer **az európai identitást?** Milyen szerződésekben, nyilatkozatokban és miként jeleníti meg ezt az azonosságtudatot? Milyen történelmi hagyatéokra építi fel az európai kulturális közösséget és hogyan határozza meg a kulturális célokat? Mik azok a közös kulturális értékek, melyekre mindezt alapozza? Nem utolsósorban pedig, **hogyan törekszik az EU értékközösséget teremteni az érdekközösségen túlnyúlva?**

Az uniós kultúr- és oktatáspolitikát elemezve több kérdésre is választ kapunk. Célunk ismertetni azokat a kulturális programokat és oktatásügyi fejlesztéseket, melyeket az EU az európai egység erősítéséhez, az azonosságtudat építése során alkalmaz. Végezetül, rövid kitekintés erejéig, bemutatjuk, hogy a jövőorientált európai kultúrtér, mely az 1950-es évek óta formálja a kontinens országainak gondolkodásmódját, a globális tendenciáknak kitett fiatalság számára miként tud európaiság tudatot nyújtani, ezáltal milyen hatással van az EU külpolitikájára.

3.1. Európai identitás az Európai Unió szemüvegén keresztül

Az Európai Unió az európai identitást mint kulturális – *közös értékek kulturális közössége* – és mint politikai – *demokratikus gyakorlatokat osztó politikai közösség* – identitás határozza meg. Míg a második meghatározás egyértelműen észrevehető az EU mindennapi működésében, addig az európai kulturális identitás fogalma kevésbé látványos, sokszor a politika érdekeit kiszolgáló árnyékként jelenik meg. Az európai identitás az objektívizáló kulturális térből az intézmények erősödésével és az eurózána létrejöttével átalakult a polgári-politikai meghatározássá.

Mint azt Dér is kiemeli, a földrajzi értelemben vett Európa-fogalom jelentősen eltér a politikai elképzelések során kialakult normatív Európa-eszmétől (Dér, 2005). Ernst Gellner szerint, ha egy közösség nyelvi korlátok miatt nem tudja megfelelően fejleszteni társadalmát, akkor kulturális alapú nacionalizmusával egyfajta védelmi közzéggé alakítva törekszik elősegíteni a társadalmi mobilitást és a politikai nacionalizmust (Gellner, 1991). Ennek fényében az általunk vizsgált európai kulturális identitást az európaiság politikai-gazdasági egységének megfogalmazásától kell elemezni: az európai integráció megvalósulásától. Az „eurooptimista” paradigma képviselői szerint az Európai Uniónak „érzelmileg telített közösségeket kell létrehoznia”, így európaizálva a nemzeti identitást, ezáltal Európára és a nemzeti kultúrák közötti cserekapcsolatokra nyitott dimenzióval kiegészítve az európai egységet (Dér, 2005). Mindennek következtében kialakulhat az európai identitást nemzetstratégiájukba beépítő tagállamok egysége. Amennyiben Európa „kompetitív világhatalommá” válna (Messner, 2001), alternatív modellként szolgálna az új világrendben, melyet az utóbbi évtized eredményei alapján sem politikai sem gazdasági sikereivel nem érhet el, csupán, mint a kultúrák közötti híd vívhat ki magának világhatalmi szerepet.

Az Európai Unió legitimáláshoz, ahogyan már többször említettük, az egyik legfontosabb eszköz az azonosságtudat erősítése és a közös kulturális tér kiépítése, melyre a sui generis konstrukció a kezdetektől fogva törekedett. Az identitáspolitikai formálása az 1970-es és 1980-as években az uniós politika fontos szegmense volt, ebben az időben született az európai identitást részleteiben tárgyaló Európai Identitásról szóló nyilatkozat (1973), a Tindermans-jelentés (1975) és az

Adonnino Bizottság jelentése (1985) is. Lluís Oltra 2021-es tanulmányában részletesen vizsgálta a hivatalos EU dokumentumok európai identitással kapcsolatos álláspontjait és a kérdéskör megjelenítését, melyből kiderül, a szerződések leggyakrabban az „európai identitás”, az „európai kultúra” és a „közös európai örökség” kifejezéseket alkalmazzák. Ezzel szemben a szövegekben a „hagyomány” mint fogalom csak a tagállamok kapcsán jelenik meg, miközben Európa meghatározásakor az „örökség” és a „sors” gyakran használt kifejezések (Oltra, 2021).

Ennek fényében miként jelenik meg a tagállamok és Európa kulturális egysége az uniós intézmények európai identitással kapcsolatos értelmezésében?

Ahogy az 1992-ben aláírt Európai Unióról szóló szerződés (EUSz) preambulumban olvashatjuk, az Európai Közösségek megalapításával az európai népek elhatározták, egy egyre szorosabb uniót létesítenek, „öszönzést merítve Európa kulturális, vallási és humanista örökségéből, melyből az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen jogai, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, valamint a jogállamiság egyetemes értékei kibontakoztak”. A bevezetés néhány bekezdéssel később így folytatódik: „azzal az óhajjal, hogy elmélyítsék a népek közötti szolidaritást, miközben történelmüket, kultúrájukat és hagyományaikat tiszteletben tartják” (EUSz, 1992). Mindez arra utal, az Európai Unión belül az együttműködés, így *az európai identitás a közös értékeken alapszik. Mit jelent az „egyre szorosabb” Európa képe és melyek a közös értékek?*

Az európai identitás fejlődésében, valamint az európai kultúrpolitika céljainak megfogalmazásában az EUSz 128. cikkelye, valamint az 1997-ben aláírt Amszterdami Szerződés 151. cikkelye jelentős mérföldkönek bizonyult. Az Európai Unió létrehozó 1992-es szerződés jogi kereteket biztosított az „európai polgárság” számára, ezáltal a korábbi gazdasági-kulturális egységtörekvéseket hivatalosan is felváltotta a politikai szempontból értelmezett „polgári identitás”: a „nép Európája” gondolat, valamint a közös valuta (euro) bevezetését követő gazdasági azonosulás, ám az integráció továbbra is a kulturális-területi hovatartozáshoz kapcsolódott (Tekiner, 2020). A szerződésben elismerik „Európa népeinek történelmét” és az európai identitást már nemzetközi értelemben jelenítik meg, a közös kül- és biztonságpolitika (KKBP) hivatkozási alapjaként, ún. kontraszt identitásként a világ többi részével szemben (Oltra, 2021). Az EUSz-t követően megsokszorozódott az európai identitásra összpontosító dokumentumok száma, melyek a fogalmi vitát alakították, és „továbbra is a kulturális alapú objektív elemeket emelték ki annak meghatározásában, hogy mit jelent európainak lenni” (Oltra, 2021). Az első és legjelentősebb ilyen az 1995-ben kiadott Európai Identitás Chartája, melyben Európát „sorsközösségként” lát(tat)ják, minek alapértékei a „»klasszikus ókorban és a kereszténységben gyökerező történelmi gyökerekre épülnek, [...] melyek a reneszánsz, a

humanista mozgalom és a felvilágosodás során fejlődtek ki» (Oltra, 2021). Az ebben az időszakban megjelenített identitás típusa észrevehetően közelebb áll a polgári-politikai felfogáshoz és könnyen válhat a nemzetállamok szemében föderalista törekvéssé.

Az EU tovább kereste létjogosultságához és tevékenységének legitimálásához szükséges állampolgári támogatás lehetséges formáit, így született meg 2000-ben az Európa Tanács tagjainak miniszterei által kihirdetett kulturális sokszínűségről szóló nyilatkozat, mely az eltérő kulturális szokások megőrzését és hagyományok ápolását tekinti az európai sokszínűség alapjának. Eme nyilatkozatból vált mottóvá az EU „Egység a sokszínűségben” jelmondata. Ahogyan Monica Sassatelli fogalmaz, Európa mint egység és Európa mint sokszínűség egyszerre valós és hamis (Sassatelli, 2002), így az EU által létrehozott identitás mint kulturális közvetítő jelenik meg a globális és lokális területi szintek között, illetve az európai népek és nemzetek összetett dimenziójában. Umberto Eco szerint az európai identitás valójában már 1088, a Bolognai Egyetem alapítása óta kialakulóban van, melyet az európai jogi és gazdasági integráció tett hivatalossá (Eco, 2013). Magát az „európai identitás” kifejezést az 1973-as koppenhágai csúcson az erről szóló nyilatkozatban fogalmazták meg, mely útjára indította a tagállami és közös örökség értékelésének és védelmének hosszú folyamatát (Tekiner, 2020). A 2001-ben aláírt **Nizzai Szerződésben** az EUSz 27. cikkét már kiegészítették az „Unió értékeinek és érdekeinek” szolgálatára irányuló identitás megteremtésének céljával, mely valójában az EU intézményeinek legitimálását segíti elő (Nizzai Szerződés, 2001).

Az EU intézményeinek nézőpontjából tehát az Európai Alkotmány átdolgozásából született 2007-es Lisszaboni Szerződés 1a. cikkében hivatkozott „értékek és érdekek” alkotják az európai identitást, mely magában foglalja az „európai társadalom” alapját képező hat alapértéket, melyek az emberi méltóság tisztelete, a szabadság (szabad mozgás és munkavállalás), az egyenlőség, a demokrácia, a jogállamiság (törvényesség és igazságosság), valamint az emberi jogok tisztelete (LSz, 2007 és Európai Unió, 2023). A Lisszaboni Szerződésben az „európai jelentőségű kulturális örökség” megerősíti, hogy a kultúra és a történelem szorosan összekapcsolódik, melyből az európai kulturális tér felemelkedett. Oltra a szerződés kapcsán rámutat: a kereszténységet nem említik közvetlenül (Oltra, 2021), azonban az EUSz-hez hasonlóan a LSz-ben is a kulturális, vallási, humanista, felvilágosodásra épülő örökségre hivatkoznak. Fontos kiemelnünk, hogy a 2004-ben aláírt, ám francia és holland vétó miatt életbe nem lépő alkotmányszerződés teljes egészében a közösségi érzésre és az európai identitás tudatos mélyítésére épült, ezért deklarálták a LSz-ben, melyek az EU szimbólumai. Ám mindez csak tovább élte a szupranacionális szervezet és a tagjait alkotó nemzetállamok közötti, szuverenitásról szóló feszültséget.

Látható, hogy az EU alapszerződéseiben nyomatékosították a kultúrának, így a közös kulturális értékeknek az integrációban betöltendő kiemelt szerepét. Az európai identitás meghatározása azonban az integráció első szakaszaiban még a „mi” és az „ők = nem európaiak” szembenállás értékeire összpontosított. Mindez megteremtette az alapot a kulturális közösségre való hivatkozásnak, de a hidegháború végével és a kelet-közép-európai országok rendszerváltásaival egyidejűleg Nyugat-Európa elvesztette addigi vízválasztó szerepét, majd a 2000-es évek bővítési hullámai megkövetelték a kulturális európaiság újradefiniálását. Az EU a Maastrichti Szerződésben létrehozott KKBP alapján egyszerre törekszik arra, hogy az európai identitást befelé és kifelé is megjelenítse. A tagállamok közösségérzetét a kultúr- és oktatáspolitikai tevékenységével erősíti, míg a közös külpolitika által a puha diplomácia eszközével az „Európa-hoz tartozást” az EU a partner- és a csatlakozó vágyó országok számára igyekszik vonzóvá tenni. Összefoglalva, a történelmi-kulturális örökség és a politikai-polgári érdekek az EU hivatalos dokumentumaiban szorosan összefonódnak, ahogyan maga az Európai Unió és Európa fogalma sem határolhatóak el az EU megközelítésében.

3.2. Európáról mesélt történet: kulturális értékeink és közös örökségünk

Mint az előző fejezetben láthattuk, közös nyelv és közös hagyományok, szokások, egységes közös történelmi múlt nélkül kulturális kötődésről beszélni szinte alaptalan, ezért az európai kulturális identitást az értékek szempontjából kell megközelítenünk. Az *európai értékközösséget* a sokszínűség, az emberi méltóság és a szabadság határozza meg. **Kulturális szempontból mik ezek az értékek?** Milyen történeteket mesélünk Európáról, mik azok az értékek, melyeket a jövőorientált gazdasági és politikai Európai Unió érdemesnek tart a kultúrpolitika és az örökségvédelem terén?

Az Európai Unió önmagára és a tagállamainak mélyülő együttműködésére mint a történelmi akarat beteljesülésére tekint, létezését az „európai történelemmel” legitimálva. Az európai történelem azonban a népek, majd később a nemzetállamok egymás elleni harca. Olyan küzdelmek, melyek területekért folytak a kereszténység nevében, vagy a keresztények között. Minden ma már uniós tagállamnak megvolt a maga „ellensége”, általában a szomszédos terület, akikkel szemben, mint az értékek őre léphetett fel. Ezek az értékek az adott hatalom érdekeit szolgálták, azonban az „európai projekt” megvalósításának egyik akadályaként elérhetetlenné teszik az európai egységet. Az EU által hivatkozott közös szociális és politikai értékeket minden tagállam máshogyan értelmezi és lehetetlen egységes értékészletben megállapodni. Máshogy van ez a kulturális értékekkel, hiszen a kultúra az adott csoport által osztott értékek tára, melyek

a születési helyre, vallásra, nyelvre, gasztronómiára, társadalmi normákra, művészetre, irodalomra, zenére épülnek: az antikvitás hagyatékai, a görög tudományos alapok és a rájuk épülő római újítások; az egyházszakadással létrejövő és a reformáció során bővülő vallási (in)tolerancia; az reneszánsz és a felvilágosodás eszméi és társadalmi hatásai; valamint mindezek művészeti és irodalmi lenyomatai határokon átívelve határozták meg a kontinens népeinek kultúráját.

Ezek által beszélhetünk egységes európai kultúráról és értékkészletről.

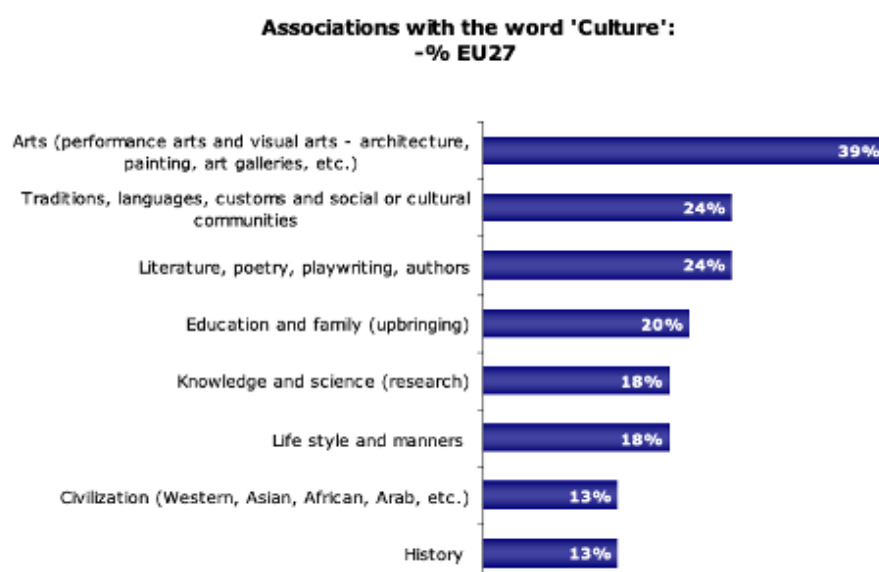
A kulturális egységérzet az európai elit Európa-képében már a kezdetektől fogva jelen volt. Ahogyan Umberto Eco szavait olvashattuk feljebb, Európa maga valójában egy évszázadok, ha nem évezredek óta tartó egységesülési folyamat, melynek alapjait a közös történelem és a közös kulturális gyökerek határozzák meg. A hosszú múltra visszanyúló európai művészet alkotásai, a filozófia eszméi, a tudomány felfedezései és a politika egyenlőségre való törekvései közös örökséget és referenciapontokat jelentenek. A multikulturalizmus, a többnyelvűség és az eltérő hagyományok, történelmi aspektusok adják az európai identitás magját. Az enkulturáció során elsajátított európaiság-érzet fontos eleme a kulturális kötődés kialakításának, mely a régebb óta a közösség részét képező tagállamok esetében sokkal előrehaladottabb, mint a 2000-es években csatlakozott országok lakosságáé. Azonban **pontosan melyek azok az európai kulturális elemek – értékek, emlékek, szimbólumok –, melyekhez kialakítható az említett kötődés?**

3.2.1. Az európainak tulajdonított kulturális értékek

Az előző fejezetben részleteztük, a 2023 őszén készített sztenderd Eurobarometer 100 felmérés miként járta körül az európaiak Európához és az Európai Unióhoz való viszonyát. Ugyanezen vizsgálat során kérdeztek rá arra azokra az elemekre, melyek megteremthetik az európaiság-érzetet. A legtöbben az európai értékekre, a kultúrára és a gazdaságra hivatkoztak, és csak ezt követően jelölték meg a történelmet, földrajzi elhelyezkedést és a szolidaritást. A fiatal generáció tagjai számára a kultúra az európaiság alapvető és legfontosabb eleme, mely betudható a mobilitásukból fakadó nyitottabb világnézetüknek, ám ezt a véleményt osztják a magukra felsőosztálybeliként tekintő európai elit tagjai is. Szemléletes, hogy személyes értéként a megkérdezettek alig 11%-ánál jelenik meg a „más kultúrák iránti tisztelet” (Európai Unió, 2024a). **Pontosan milyen kultúrát tekintenek az európaiak európainak?** Mely értékek mentén alakítható a kulturális azonosságtudat? A fogalmi keretek meghatározása során ismertettük a kulturális értékek mibenlétét és kritériumait. Farkas meghatározása alapján feltételezhetjük, hogy az európai értékek nem számítanak kulturális értéknek, hiszen nem képezik a közösség valamennyi tagja tudatának részét és nem alakult ki ezek közlésére egységesen értelmezett

szimbólumrendszer sem. Mint ahogyan a tagállamok eltérően értelmezik az európai történelmet, valamint a közös politikai és szociális értékeket, a közösségi és társadalmi kulturális értékek is más-más jelentéstartalommal bírnak. Az európai kulturális értékeket azonban az Európai Unió egységes csokorba igyekszik fogni, melyek kultúr- és oktatáspolitikájához stabil hivatkozási alapot biztosítanak.

A 2007 szeptemberében közreadott 278-as számú különleges Eurobarometer, mely a tagállamok lakosságának kultúra megközelítéseit vizsgálta, átfogó képpel szolgál az európaiak európai kultúráról való vélekedéséről. A válaszadók jelentős része a kultúrát a művészettel (előadó- és képzőművészet, tehát kreatív tevékenységek), valamint a hagyományokkal (nyelv, szokások, kulturális közösségek) és az irodalommal azonosította⁶ (Európai Unió, 2007). Az európai művészet hagyományai gazdagok, a festészet, szobrászat, irodalom, zene és színház terén számos kiemelkedő európai alkotó és művészeti stílus alakította az évszázadok során a folyamatosan bővülő ismert világ kultúráját, ahogyan az európai tudósok és a filozófusok formálták a közös gondolkodásmódot. Európa népeit évszázadokon át a tudni és érteni akarás, a felfedezés vágya, valamint a területi és fejlettségbeli fölény fűtötte, végül elősegítve a kultúrák közötti párbeszédet.

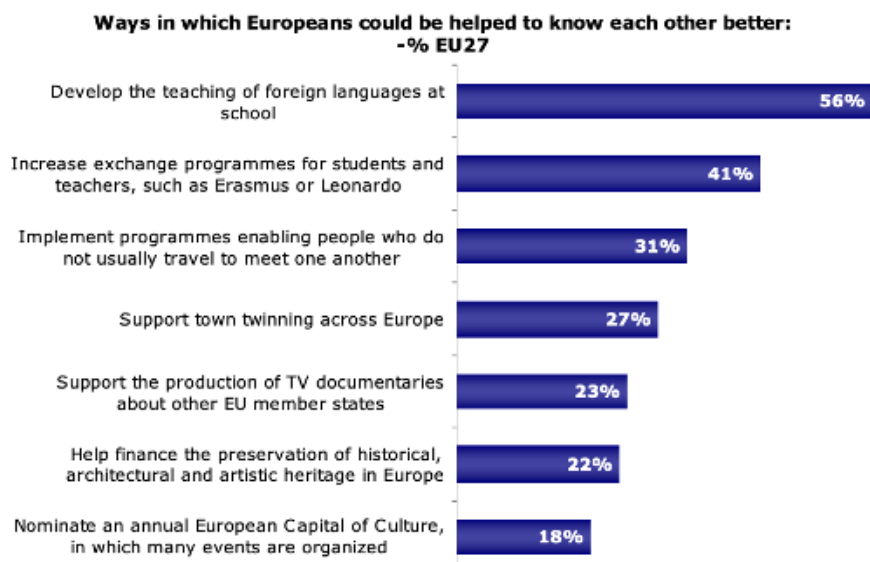
4. ábra Mit jelent a "kultúra"? Forrás: EB 278, Európai Unió, 2004

Az európaiak kultúra szemléletét erősen meghatározta az a családi közeg, melyben felnőttek, mindemellett a hiedelmek és a civilizációs hovatarozás csekély számban jelent meg mint „kultúra”. A kultúrához való egyéni kötődés a válaszadók közel 77%-ának kiemelt fontosságú, mely megmutatja, bárhogy értelmezik a kultúrát, az az európaiak életében fontos helyet foglal

⁶ Érdekeség, hogy országokra való lebontás szerint a kultúrát az irodalommal a legtöbben Magyarországon, mintegy 43%-ban azonosították.

el (Európai Unió, 2007). Olyannyira, hogy a válaszadók nagy része Európát mint „a kultúra kontinensét” látja (legfőképp a Baltikum, a Balkán és Közép-Európa országainak körében), az európai kultúra pedig több szinten, a tagállamok egyediségéből és az európai nyitottságból áll. Látható, hogy az európaiak kulturális elkötelezettségük és kontinensük iránt, a kulturális gyökereket mint a békét és szabadságot erősítő köteléket szemlélik. A tanulmány során több alkalommal elemeztük az európai értékeket, a kulturális összetevőket, és kijelenthetjük, az európai kultúra szorosan összefügg a demokrácia és az emberi jogok értékeivel. Mindemellett a kontinens gazdag történelmi múltjában sokszor összefonódik az egyes nemzetek identitása és ezáltal formálja az európai egész identitását.

A 2007-es felmérésből szintén kiderül, az európaiak a kulturális toleranciában, cserében és együttműködésben látják az egyik legjelentősebb kulturális értéket, mely által még közelebb kerülhetnek egymáshoz a kontinens lakói. Ezek közé tartozik a különböző nemzetek konyhája, a nyelvtudás, valamint a csereprogramok, melyek mind a személyes kikapcsolódáshoz, illetve a jobb munkalehetőséghez kapcsolódnak. Ahhoz, hogy mindez elvezethessen egy határokon átívelő európai egységhez, a válaszadók 56%-a fejlesztené a nyelvvoktatást iskolai keretek között, míg többségük támogatta az Erasmus+ kiszélesítését, valamint a testvérvárosi kapcsolatok erősítését. Tanulmányunk szempontjából külön releváns az Európa Kulturális Fővárosát, illetve az uniós kulturális örökségvédelmi projekteket érintő tevékenység alacsony (alig 22% és 18%) támogatottsága (Európai Unió, 2007).

5. ábra Hogyan kerülhetnének az európaiak közelebb egymáshoz? Forrás: EB 278, Európai Unió, 2024

Összességében elmondható, hogy az európai politikai és kulturális értékek egymással összefonódva alkotják az európai értékek széles tárát: az európai identitás a politikai és kulturális sokszínűségből tevődik össze, melyek külön-külön nem értelmezhetőek.

Ez az identitás a globális és lokális, a közösségi és egyéni, a kelet és nyugat közötti egyensúly megtalálásában rejtőzik (Chopin, 2018). Míg Amerika rendelkezik az „amerikai álommal” és Kína a konfuciánus értékekkel, addig Chopin szerint Európában nincs olyan különleges, közös értékrendszer, mely iránt az európaiak valóban lelkesedhetnének, szintén hangsúlyozva, hogy az EU mint politikai rendszer egyszerre épül a béke és a hatalom alapjaira (Chopin, 2018), valószínűleg éppen ezért tekintjük a békét, a szabadságot és a demokráciát a legfontosabb európai értékeknek. A kultúrának a demokratizálódásban is kiemelt szerep jut (ld. Huntington, 1991), ennek kapcsán az EU számára a kulturális azonosságtudat, a közös történelem képe és a területi hovatartozás erősítése jelenthetik az európai kulturális identitás valódi alakítását, mely által megszerezheti a vágyott legitimitációt.

3.1.1. Az Európai Unió kultúra-megközelítése

Az Európai Unió számára a kultúra nem csupán a művészetre és a szórakozásra korlátozódik, hanem az európai identitás, a gazdaság (kulturális szektor fejlesztése új munkahelyeket teremt és ösztönzi az innovációt) és a társadalom (elősegíti a toleranciát és a párbeszédet) szerves részét képezi. Az EU hivatalos álláspontja alapján a kultúra az európai összetartozás, az európaiság-érzet törzse, éppen ezért annak ösztönszerű virágzását és fejlődését védeni és erősíteni kell, mint az emberi kreativitás és egység legmagasabb formáját (Sassatelli, 2002). Az EUSz 128. cikkében olvashatjuk a következőket: „a Közösség hozzájárul a tagállamok kultúrájának virágzásához, tiszteletben tartva nemzeti és regionális sokszínűségüket, ugyanakkor előtérbe helyezve a közös kulturális örökséget” (EUSz, 1992), melyből világosan látszik az EU kultúra-megközelítése. A „közösség” antropológiai szempontból lát(tat)ja az európai kultúrát, mely nem tartozik sem nemzethez, sem térséghez, mindössze a kontinens közös örökségét képezi. A kulturális sokszínűség tiszteletben tartása és a kulturális párbeszéd előmozdítása kulcsfontosságú az EU számára, mind a belső kohézió, mind a globális szinten betöltött szerep erősítése érdekében.

Időben visszább kell tekintenünk, hogy mindennek jelentőségét megérthessük. Az első európai kulturális szervezetet 1954-ben Genf-ben hozták létre az európai elit tagjai. Az 'European Cultural Foundation' (ECF), vagyis az Európai Kulturális Alapítvány fő céljaként az európai összetartozás-érzet erősítését határozták meg: egy olyan Európa melletti bábáskodást, ahol minden európai polgár büszkén európainak érezheti magát. Ugyan a szervezet széles körben nem ismert, létrejöttével megteremtette az európai kulturális tevékenység alapjait és számos, mérföldkönek számító kezdeményezés fűződik a munkásságához (European Cultural Foundation, 2024). Az ECF alapításának évében megerősítette az Európa Tanács tagjai által megkötött

Európai Kulturális Egyezményt, mely célul tűzte ki a „közös örökséget alkotó eszményeket és elveket” erősítő, Európán belüli nagyobb megértést és a tagállamok nemzeti történelmének megismerését szolgáló kulturális akciókat és tanulmányutakat (Európa Tanács, 2024).

A kezdeti tevékenységek már előrevetítik az EU később alkalmazott kultúrpolitikáját. Tehát „ha [az EU] meg akarja állítani a globalizált média kulturális dömpingjét, akkor a kiút ebből nem a nemzeti kultúrákba való bezárkózás, hanem a kultúrák lefordíthatóságára épülő olyan kulturális csere rendszerének kialakítása, mely képes egy nagy európai kulturális piacot teremteni” (Bayer, 2001). Az Európai Uniónak ezáltal véleményünk szerint nem az „európai” kultúra építésére kell törekednie, hanem a nemzetállamok kultúrájának „kiközvetítésére”.

Azonban az európai kultúra alakítása olyan szakpolitika, melynek esetében létezik egy ún. „glass ceiling” vagyis valamifajta üvegplafon, mely áttörhető, de a tagállamok heves ellenkezését vonja maga után. A kulturális alapszabályozások nyomán az EU feladata bátorítani a tagállamok együttműködését az európai történelem és kultúra ismeretterjesztése, a kulturális alkotások létrehozásának és a kulturális örökség védelmének területén. Ugyanakkor a gyakorlatban – az uniós kultúr- és oktatáspolitikában – az EU „kezzeit” mindig is megkötötték a tagállamok szuverenitásuk elvesztésétől való félelmei. Az ösztönző intézkedések a tagállamok számára strukturált önállóságot biztosítanak, ezáltal a jogharmonizáció hiányában az európai kultúrpolitika kizárólag programok és kezdeményezések indítására korlátozódik.

A nyelvre és kultúrára vonatkozó „föderális” törekvések a tagállami önállóság végső feladásának látszatát keltenék: **a nemzeti és kulturális azonosságtudat elvesztésével milyen identitás alakítása maradhatna az adott ország hatáskörében?** Ennek következtében az EU keresi azt a vékony határmezsgyét, melynek mentén kialakíthatja a legitimálásához szükséges kulturális azonosságtudatot. Ez a szűk keresztmetszet a *közös kulturális örökség*.

3.2.2. Kulturális örökség, a jövőorientált Európa kötőanyaga

A tagállamok kulturális együttműködéseinek mélyítéséről már az 1970-es évek óta folytak tárgyalások – többek között az UNESCO 1970-es velencei és az 1974-es helsinki konferenciáin –, a kulturális és oktatási szolidaritás erősítése céljából közös kultúrpolitikai alapszabályokról egyeztettek (Kassai, 2012). Az Európai Bizottság az Adonnino Bizottság 1984-es munkaprogramjának mentén már a nyolcvanas évek közepétől megkezdte az európai kulturális identitáspolitika gyakorlását, melyet a közös európai kulturális örökség köré építettek fel és „az európai identitás történelmi és kulturális értelmezésétől függően, [...] az európai értékek egy sorára hivatkoztak” (Tekiner, 2020). Vagyis olyan politikai és szociális értékekre, melyeket az

európai eszmék segítségével az évszázadok során fokozatosan kiharcoltak, mint a szabadság, az emberi jogok, a törvény előtti egyenlőség, a politikai pluralizmus, a demokratikus intézmények (és a hatalmi ágak elválasztása), valamint a kisebbségek védelme.

Az európai kultúrpolitika egységes tagállami támogatásához azonban gazdasági és politikai sokkra volt szükség. Európában az egymás ellen vívott harcok békésen lezárultak, de a kontinensnek nem elég a külső kihívások leküzdésére összpontosítani. Napjainkban az EU tagállamai a klímaváltozással, a migrációval és a különböző biztonsági nehézségekkel – orosz-ukrán háború, közel-keleti instabilitás, kínai gazdasági hegemonia, az amerikai fél újbóli izolációs törekvései – szembesülnek. Az együttműködésre való hajlandóság és a közös jövőkép elengedhetetlen eszköz, ám az európai identitás építésének folyamatát a belső feszültségek is jelentősen megtépázzák. Az Alkotmány 2005-ös francia és holland elutasítása, az euróövezet 2008-as válsága, a brexit és az elmúlt évek magyar különutas külpolitikája mind olyan, uniós belüli akadályok, melyek jelentősen hátráltatták, sőt rombolták az azonosságtudat építését.

A közös kulturális örökség koncepciója ezáltal indirekt módon használható fel az európai kulturális „nemzetépítésre”, hiszen „az örökség a múltnak az a része, melyet a jelenben kiválasztunk kortárs, legyenek azok gazdasági vagy kulturális (beleértve a politikai és társadalmi szempontokat is), célokra” (Graham, 2002). Az ehhez felhasznált kulturális érték – Farkas elméletére visszautalva – feltételezi egy egyöntetűen elfogadott szimbólumrendszer meglétét is. Az 1980-as évektől elindult egy olyan, kulturális nemzetépítésre emlékeztető folyamat melynek során a 2000-es évekig számos, „hagyományosan a nemzetállamokhoz kapcsolódó szimbólumot vezettek be” (Tekiner, 2020). **Mik alkotják ezt a szimbólumrendszert?**

Az összetartozást, a sorsközösséget közvetítik és a közösség fennmaradásának biztosítékai a szimbólumok, melyek a (nemzeti) tudáskészlet elemeiként az adott csoport minden tagjának lehetőséget nyújtanak a „nagy Egésszel való azonosulásra” (Csepeli és Örkény, 2017). Ezek olyan egyszerű, mindenki számára értelmezhető elemek, mint a zászló, a címer, a himnusz. Az Európai Unió jogszabályban rögzítve négy szimbólummal rendelkezik, melyek az európai zászló; az európai himnusz⁷; a május 9-i Európa-nap; valamint a már korábban elemzett, 2000 óta hivatalos mottó, a „United in Diversity” (Európai Unió, 2024b). A tanulmányban sokat tárgyalt európai értékek ugyanezt a jelképes kötődés erősítik az európai polgároknál, az európai hitrendszert – mely a kereszténységen és az emberi jogokon nyugszik – szintén értelmezhetjük a közös történelem és kulturális normák szimbólumaként, melyet az EU a közös kulturális örökség formájában használ fel a strukturált enkulturációs folyamatában.

⁷ Friedrich Schiller Örömdójának Beethoven által megzenésített változata szöveg nélkül, így Beethoven 9. szimfóniájának negyedik tételként.

Ezáltal kijelenthetjük, az Európai Unió kultúrpolitikájának alapvető célja, hogy kiemelve Európa nyilvánvaló kulturális sokszínűségét megtalálja azokat a közös elemeket, melyek kapcsolódási pontot jelenthetnek a különböző európai kultúrák számára és a gazdasági-politikai integráció további indikátoraként szolgálhatnak. A 2007-ben kiadott európai kulturális menetrend (Europa.eu, 2007) lehetővé tette az európai kultúrpolitika fejlődését: a kultúrák közötti párbeszéd támogatása mellett a kultúra már megjelent az Európai Unió nemzetközi kapcsolataiban szerepet játszó külpolitikai, diplomáciai eszközként is. Tuuli Lähdesmäki finn professzor, a téma napjaink legjelentősebb kutatója szerint a közös elemek révén „az EU politikája »egy elképzelt kulturális közösséget« [„imagined Europe” (a szerk.)] hoz létre Európában, mely »egyesül a sokféleségben«” (Lähdesmäki, 2012). A gyakorlatban az EU a kulturális örökség narratíváját használja fel az európai kulturális identitás erősítésére. Az uniós örökségpolitika szorosan összefonódik a gazdasági célokkal: a kulturális turizmus fellendítésével, a kulturális iparágak megerősítésével és a regionális fejlődés támogatásával. A legfontosabb (kultúr)politikai eszköz ehhez az Európai (Kulturális) Örökség címkéje, valamint az Európa Kulturális Fővárosa program. Lähdesmäki rámutat az EU által gyakran alkalmazott kormányzati modell kultúrpolitikai retorikájára: az EU az Európai Örökség címkével és az Európa Kulturális Fővárosa programmal „ráveszi” a helyi és nemzeti szereplőket, hogy az „egyes városokban, régiókban és tagállamokban található történelmi műemlékek, épületek és egyéb építészeti helyszínek” lokális szinten is mint az európai közös örökség jelenjenek meg (Lähdesmäki, 2012). Ezáltal a közös európai kulturális identitás keresése alulról felfelé irányuló folyamatként értelmezhető, ugyanakkor a valóságban fentről lefelé zajlik, az uniós intézmények által alakítva. Ezzel együtt az örökség fontos politikai színtérré vált az EU politikai diskurzusaiban.

A kulturális örökség alapját azok a mítoszok és nemzeti elbeszélések szolgáltatják, melyeken keresztül az Európai Unió önmagának egy messzire visszanyúló kulturális, politikai és szellemi örökséget teremt, ezeket új jelentésekkel feltöltve, a társadalmi és szociális értékeket európaiként mesélheti el (Lähdesmäki, 2019). Hangsúlyoznunk kell, hogy ezek a kulturális ideológiai eszközök nem tekinthetők szimbólumoknak, hanem enkulturációs térként szolgálnak az európai polgárság európai szintű identitásának kialakításában.

Az Európai Kulturális Örökség címke

Mint már ismertettük, az Európai Bizottság a tagállamok számára strukturált önállóságot biztosít a kulturális ágazatra vonatkozó szakpolitika terén, így az intézmény szerepe a közös kihívások kezelésében nyújtott segítségre korlátozódik. Az Európai Unió egyik alapító dokumentuma sem

tartalmazza a kultúra szigorú lehatárolását, a tagállamok és az egyének belátására bízva annak nemzeti, helyi és egyéni érzékenységük alapján történő meghatározását. Az Európai Bizottság ajánlására ugyanakkor minden év egy bizonyos terület tematikáját viseli, így hosszú évek után először 2018 volt a kulturális örökség európai éve⁸, melynél mi sem mutatja jobban a belső válságok hatására felértékelődött kultúrpolitika jelentőségét. Az elmúlt tizenöt évben az európai intézményrendszer stabilitását a politikai és gazdasági válságok, valamint azok utóhatásai ingatták meg. Ezáltal a viszonylag semleges kulturális örökség fogalma nem sérti a nemzetállamok kulturális érzékenységét és támpontként szolgálhat a későbbi válságok kezelésekor.

Ezt erősíti a kulturális örökséget 2017 őszén vizsgáló 466-os számú különleges Eurobarometer is, melyből kiderül, tízből legalább nyolc válaszadó úgy véli, a kulturális örökség nemcsak személyesen számára fontos, hanem a közösség, a régió, az ország és az EU egésze számára is. A nagy többség büszke a kulturális örökségre, az akár a saját régiójában, akár egy másik uniós országban található. A válaszadók nagyrésze emellett úgy nyilatkozott, az uniós országoknak és az EU-nak több forrást kellene fordítania az európai kulturális örökség védelmére, melyet oktatni is kellene az iskolákban. Tanulmányunk szempontjából a QB7-es kérdésre adott válasz a legjelentősebb: a megkérdezettek 70%-a „Európához tartozónak” érzi magát az őt körülvevő, kulturális örökségként nyilvántartott helyek közelében élve (Európai Unió, 2017). A felmérés az európai kultúra elemzését tekintve megannyi nézőpontot gyűjtött össze, melyek nemcsak az uniós döntéshozók számára szolgálhatnak iránymutatásként az európai kultúrelnyő formálásában.

Az EU örökségvédelmi programjai, így az Európai Örökség Napok, az Europa Nostra-díj (Európai Örökség-díj), az Európai Kulturális Utak mind a közösség kulturális tájékoztatását szolgálják. Az Európai Digitális Könyvtár pedig mindennek online formátumban való elérhetőségét is biztosítja. Identitáspolitikai szempontból a legjelentősebb mégis az Európai Örökség címke. Az EU a 2006-ban elindított Kreatív Európa program részeként 2012 óta ismer el olyan helyszíneket (kézzelfogható) és értékeket (nem kézzelfogható) (Lähdesmäki, 2016), melyek az évszázadok során az európai szellemiséget alakították. A címke a már említett kötődést erősíti, az UNESCO világörökségi listájához hasonlóan csak a helyi érdekeket képviselő csoportok adhatnak be pályázatokat. Emellett a tagállamok – a nemzeti szintet megtartva akár közösen is – széles körben pályáztathatnak helyszíneket és javakat (beleértve a kortárs örökséget is), ám mindenekelőtt igazolniuk kell, hogy legalább egy feltételnek megfelelően transznacionális vagy páneurópai jellegűek; meghatározó európai eseményhez, mozgalomhoz vagy személyiséghez kötődnek és a

⁸ A kulturális örökség európai éve után 2020-ban az Európai Zöld Megállapodás keretében kiadott „Zöld könyv az európai kulturális örökségről” már az örökség fenntartható módon történő megőrzésére tesz javaslatokat (Climate-ADAPT, 2023).

közös értékek megteremtését vagy népszerűsítését szolgálják (Europa.eu, 2011). Látható tehát, hogy az EU soft powerként használja a kultúrát a tagállamok együttműködésének formálására. Jelenleg 60 helyszín viseli kontinensszerte a címet, többek között a vesztfáliai béke; Robert Schuman franciaországi háza vagy a soproni Páneurópai Piknik Emlékpark (Európai Bizottság, 2024).⁹ Ezzel szemben az Europa Nostra-díj szellemi tevékenységeket és kezdeményezéseket támogat, a két program pedig együttesen szolgáltatja a minden év szeptemberében megrendezett Európai Örökség Napok tartalmi elemeit. A nagyközönség számára azonban eme díjak és címkek művészet- és kultúrtörténet oktatása nélkül megfoghatatlanok.

Az Európa Kulturális Fővárosa program

Az Európa Kulturális Fővárosa program az Európai Örökség címkéjénél láthatóbb módon hozza közelebb Európát az európai polgárokhoz. Az egy éves cím lehetővé teszi a helyi és európai szint összekapcsolását, valamint a polgárok és „Európa” egymáshoz közelítését. Az Európa Kulturális Fővárosa (EKF) program a korábban ismertetett Adonnino Bizottság munkaprogramjának közvetlen hatására indult útjára 1985-ben, azzal a céllal, hogy közelebb hozza Európát az európaiakhoz. Az EKF címét eddig két magyar város nyerte el: 2010-ben Pécs és 2023-ban Veszprém a hozzátartozó régióval együttesen. A két programév jól láthatóan megmutatta, mennyire nehéz kihasználni az EKF-ben rejlő lehetőségeket és miként lehet egy erős és hosszútávon előremutató fejlesztési projektet útjára indítani. Az EKF projektek magukban foglalnak ún. felvezető éveket, „a programévet megelőző négy-öt évben már voltaképp »ráhangolják« az embereket a kultúrára, igényt teremtenek a kultúra iránt azáltal, hogy folyamatosan és átgondoltan kulturális programokat szerveznek a cím megnyerésének időpontjától kezdve” (Morvay et al., 2020). Amint a VEB2023 program weboldalán is olvashatjuk, az EKF cím „annak tudatosítása, hogy az európai kultúra közös tere a különböző országok és városok együttes hozzájárulásából jön létre. A művészetek nyelvén közvetíti, hogy az európai kultúra közös, és mindig az adott régió kulturális aktivitásának az eredménye” (VEB2023, 2020). Ennek értelmében az Európa Kulturális Fővárosa program bizonyos értelemben az immanens sokféleség összefogásának és annak az európai identitás szándékosan homályos fogalmába történő beépítésének módjává vált. A programnak számos kritikája ismert, ám megjegyzendő: nehéz egy egyéves programsorozatot hosszútávú lokális fejlesztéssé és a területet turisztikailag forgalomképpé konvertálni.

⁹ Magyarország összesen négy helyszíne viseli az Európai Örökség címkéjét: a budapesti Liszt Ferenc Zeneakadémia, a Dohány utcai Zsinagóga épületegyüttese, a már említett soproni emlékpark, valamint Szentendre élő kulturális öröksége.

Az oktatásügyi csereprogramok jelentősége¹⁰

Az előző fejezetben részletesen körüljártuk az európai szinten egységes nyelvhasználatot, ugyanakkor az Európai Unió gyakorlatának vizsgálatakor is ki kell térnünk rá. Korábban láthattuk, a nyelvre és kultúrára vonatkozó „föderális” törekvések a tagállami önállóság végső feladásának látszatát keltenék: a nemzeti és kulturális azonosságtudat elvesztésével milyen identitás alakítása maradhatna az adott ország hatáskörében? Minderre válaszreakcióként a 2010-es években elindult a másoktól való megkülönböztetés iránti igény, a nemzettudat erősítése, a hagyományok felélesztése, az országimázs (filmek) tudatos építése, így például hazánk esetében a hungarikumok kinevezése (Hidasi, 2015). Hidasi Judit 2015-ös tanulmányában a nyelvi globalizáció Európára vetülő paradoxonát feltételezi: a globalizáció révén megállíthatatlanul terjed az angol nyelv használata és ennek révén erősödik a globalizáció (Hidasi, 2015), ugyanakkor a világméreteken zajló egyesülési folyamat nem támogatja a diverzifikációt, így az angol közvetítő nyelvként szolgálhat, ám nem képez közös kulturális teret, ahol a felek megérthetik a mögöttes jelentéstartalmakat. Az Európai Unió számos dokumentumban hangsúlyozza a nyelvi pluralizmus fontosságát, az európai polgárt, mint az anyanyelvén legalább két másik nyelvet beszélő embert vetíti előre. Mint az az előző fejezetben is megjelent, a Tanács elképzelése szerint a nyitott és magas színvonalú oktatás által az emberek erős európai identitástudattal rendelkeznek, és tisztában vannak Európa kulturális örökségével és sokféleségével (Európai Bizottság, 2018).

Az Európai Unió számos programmal és jelentős pénzügyi támogatással járul hozzá ahhoz, hogy mindezt az európai polgárok valóban megismerhessék. Ennek legelérhetőbb formája az Erasmus+ külföldi csereprogram, mely segítségével át- és megélhetik európaiságukat az EU polgárai. A hetvenes években, az első bővítések idején, ahogyan fentebb az akkor született dokumentumok is mutatják, már elkezdődött a kulturálisan megalapozott közösség tudatos építése, ezáltal az oktatáspolitikai eszközeihez nyúltak: az európai történelem és kulturális örökség megismerését beemelték a tagállamok oktatási tervibe (Oltra, 2021). Mindemellett, miután az Európai Unión belül 1973-ban felállítottak egy, az oktatásért felelős igazgatóságot és európai szinten elindították az első akciótervet, 1976 és 1987 között az Európai Kulturális Alapítvány kezdeményezésére az Európai Bizottság elindította az európai felsőoktatási mobilitási programot (Erasmus, 2024). A csereprogram legfontosabb aspektusa az egyetemista diákok és oktatók interkulturális érzékenységének megalapozása, az EU a külföldön töltött félév nyújtotta lehetőségeket mint identitáspolitikai eszköz alkalmazza, miközben az életre szóló tanulást támogató köntösben

¹⁰ Ugyan nem csereprogram, mégis meg kell említenünk az „európai egyetemeket”, így az 1972-ben alapított firenzei Európai Egyetemet; vagy magyar viszonylatban az Andrassy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetemet.

ösztönzi a nyelvtanulást és a transznacionális identitás kialakulását. Koller identitásháló elméletében láthattuk, hogy az egyéni identitás sokszor hagyomány módjára értelmezhető, különösen igaz ez a középrövid időszakokat külföldön töltő európai polgárookra: az egymásra épülő vékony rétegek együttesen alkotják az európaiság-érzetet.

3.3. Az európai kultúrtér mint nemzetközi erő

A kultúra egyszerre nemzeti (közös nyelv és kultúra, közös nemzettudat, kulturális örökség) és nemzetközi (mert a nemzeti kultúra a változatos történelmi kihatásoknak köszönhetően folyamatosan fejlődik). Napjainkban a kultúra célja azonban már nem csak az, hogy művészeti vagy irodalmi értéket hozzon létre: a kulturális diplomácia ernyője alatt egyre gyakrabban használják a demokratikus értékek előmozdítására. Mindez megerősíti, hogy a kultúra az európai identitáshoz való hozzájárulása nagyobb mértékű, mint az Európán belüli emblematisztikus fellépések, vagy a kulturális diplomácia hatása a világ többi részén.

Ugyanakkor a kulturális diplomácia két ország, két társadalom, két kultúra közötti kapcsolatokat jelenti, miközben az európai kulturális identitás szempontjából „egy közösségben” kell gondolkodnunk, bár az európai kultúradiplomáciának „nem feltétele a közös, egységes európai kultúra” (Körneyi, 2013). A nemzetközi szinten számos oktatási, kulturális és tudományos szervezet és intézet foglalkozik a kultúrák közötti párbeszéd erősítésével, ezzel szemben a kutatás szempontjából inkább a belső, Európai Unió belüli összetartozás-érzet a releváns. Az olyan szervezetek, mint az Európa Tanács vagy a különböző európai szövetségek és egyesületek nem az identitásképzéssel, hanem a kultúra közvetítéssel és a kulturális örökségek védelmével foglalkoznak. A közös belső európai kulturális identitás és a közös külső kulturális diplomácia kialakításához szükség van az előbbi tevékenységekre is.

Az átfogó európai kulturális külpolitika még várat magára, azonban az elmúlt években, főként az Európai Unió Nemzeti Kulturális Intézetei (EUNIC) szövetség keretein belül, a nemzeti kulturális intézetek és szervek egyre szorosabban működnek együtt. Fontos megjegyeznünk, hogy az EUNIC nem egy egységes európai kultúrpolitikát képvisel, a tagállamok saját nemzeti kultúrájukat és nyelvüket népszerűsítik, melyhez az EU finanszírozása társul. Ennek fényében az európai kulturális értékekre épülő kultúradiplomáciai modell létrehozása továbbra is elengedhetetlen eleme az európaiság-érzet Európán belüli erősítésének.

A globalizáció hatására a kulturális erőviszonyok minden kétséget kizáróan átrendeződtek, az angolszász kultúra és a dél-ázsiai (koreai, kínai) terjeszkedés nehezíti a kulturális sokszínűség közös kultúradiplomáciává való alakítását. Azonban Európa lehet kulturális erő a nemzetközi

színtéren: a sokszínűséget hirdető Európa Kulturális Fővárosa kezdeményezést például sok más nemzetközi szinten jelentős szervezet átvette és implementálta saját kulturális közegében. Többek között a korábban említett Erasmus+ oktatási csereprogram, mint a kulturális diplomácia egyik alapvető eszköze, remek példája a nemzetköziesítésnek. Környei Ágnes 2013-as tanulmányában javaslatot tett a kulturális évadok, hónapok nemzeti gyakorlatának európai szintű megjelenítésére (Környei, 2013), mely nemcsak a tagállamok hagyományait és nyelvét, művészeti szokásait mutathatná be a többi tagállam polgárai számára, hanem megismertethetné őket lokális szinten más kontinensek európaiától eltérő kultúrájával is. Emellett a nemzeti kultúrák keresztnetszeteinek felkutatása és azok bemutatása erősítené az európaizációt. A világ gazdasági versenyei már megjelentek a kulturális térben, minek hatására a különböző régiók, tagállamok tudatos imázsépítése több mint egy évtizede zajlik. Az Európában sikeres kezdeményezések – EKF, Európai Örökség, csereprogramok – Európán kívüli promotálásával és a programok turisztikai, gazdasági vonzerejének növelésével, kihasználva a kulturális örökség gazdagságát, az európaiság-érzet globális trendé válhatna.

Következtetések

Kijelenthető, hogy az Európai Unió által létrehozott identitás mint kulturális közvetítő jelenik meg a globális és lokális területi szintek között, illetve az európai népek és nemzetek összetett dimenziójában. Az EU a különböző szak- és külpolitikai, valamint gazdasági célok fényében értelmezi az európai polgári-politikai identitást, ám a transznacionális szervezet számára az európai kulturális értékek olyan kötődési alapot biztosítanak, melyet a tagállamok egymás iránti érzékenyítésére felhasználva, azok állampolgárainak európaiság-érzetét erősíthetik.

A kérdéskör elemzése kapcsán egyértelműen látszik, hogy a közös európai örökség és tágabb értelemben az európai kultúrpolitika a mítoszalkotáson keresztül hatalomgyakorlásról szól (Lähdesmäki, 2019). Ahogyan Lähdesmäki is hangsúlyozza, ezek a mítoszok a közös európai múlt, a közös kulturális gyökerek, az európai identitás, valamint bizonyos európai erények és értékek folytonosságának a múltból a jelenbe való átörökítésének gondolatát igyekeznek erősíteni. „Az alapító mítoszok igazolják az EU politikai céljait, azaz az európai egyesülés és a többszintű integráció megerősítését, és ezeket a célokat választási lehetőség nélküli, erkölcsileg és etikailag legitimálnak állítják be” (Lähdesmäki, 2019), vagyis ezeken keresztül törekednek az európai intézményrendszer stabilizálására.

A bábeli nyelvzavar, a véráztatta történelem, az európai művészet, irodalom és társadalmi szokások folyamatosan formálják az európai gondolkodásmódot: így szorosan összefonódtak a

kulturális, politikai és szociális értékek, melyek külön-külön nem értelmezhetőek. Ebben az eklektikus közegben az Európai Unió kultúrpolitikai törekvéseire hatalmas teher hárul. A kulturális keresztszettek megtalálásával a szervezet képes erősíteni saját tevékenységét, mindehhez pedig a közös örökséget használja fel. A programban támogatott helyszínek és javak az európaiságot hivatottak kifejezni és az Európa Kulturális Fővárosa programév kapcsán prezentálhatóak az európai polgárok előtt. Az azonosságtudat vitathatatlanul a személyes tapasztalatok és találkozások során formálódik, melyhez azonban elengedhetetlen a biztos és aktívan használt nyelvismeret, valamint az interkulturális konfliktusok asszertív kezelése. Európa kitörhet a globális angolszász kultúruralom alól, amennyiben az európai enkulturációt a kultúr- és oktatáspolitikán keresztül tovább mélyíti. Az új európai fiatalság szemében értelmet kell nyernie a kulturális örökségnek és az európai szerkezet vázának ahhoz, hogy a jövőorientált Európa motorjaként a transznacionális és kontinensen túli térben is európaiként formálja a jelent.

4. Konklúzió

A kutatás nyomán kijelenthetjük, az európai közösségi azonosságtudat alapvető eleme a kulturális értékek széleskörben történő meg- és elismerése. Mindennek alapján nem különíthetünk el európai politikai és kulturális identitást, mivel a kettő ugyanazt takarja: a kulturális értékek mentén kiépített társadalmi, csoporthoz kötött azonosulást. Véleményünk szerint az egyre erősödő, részlegesen megvalósuló kulturális pluralizmus okán az európai kulturális identitást nemcsak politikatudományi szempontból kell megközelíteni: a szociálpszichológiai vonatkozások segítenek elkülöníteni a politikai érdekeket a valódi kulturális örökségtől. Ezáltal a tanulmányban rámutattunk, az európai identitást nem elég a közös gazdasági sikerekre és a sikeresen összehangolt jogrendszerre alapozni, mert így csak európai társadalmat kaphatunk.

A tanulmány második részében ismertettük, az Európai Unió kultúra iránti elkötelezettsége kulcsfontosságú szerepet játszik az európai projekt jövőjének alakításában. A kulturális sokszínűség tiszteletben tartása, a kulturális párbeszéd előmozdítása és a kulturális szektor támogatása révén az EU hozzájárulhat egy békésebb, virágzóbb és igazságosabb Európa megteremtéséhez. Ugyanakkor a globalizáció hatására az európai ember számára már nem lesz olyan fontos a nemzeti múlt, a hagyományok, a szimbólumok. „A történelmi emlékezet elvesztése egyet jelent a kultúra elvesztésével” (Kassai, 2012), mindez egyedül az emlékezetpolitika, a kultúrpolitika és az oktatáspolitikai segítségével kerülhető el. Minek következtében európai viszonylatban is az említett szakpolitikákra helyeződik a hangsúly. Azonban a tagállamok szuverenitásuk elvesztésétől való félelmükben olyan áttörhetetlen üvegplafont képeznek, mely

által a közös kulturális értékek és a kulturális dimenzió hiánya az európai integráció további mélyítése elé komoly akadályokat gördet. Európának így mindenekelőtt a hivatkozott értékek pontos megfogalmazására van szüksége, hogy a gazdasági és politikai érdekközösség hídfői közzé a kulturális értékközösség hídként épülhessen fel.

A kutatás alapján a bevezetőben ismertetett hipotézisek értelmezhetőek és indoklással alátámaszthatóak. *(H1) Az európai kulturális identitás a politikai és gazdasági szinttel egyenlően helyezkedik el; így a kultúra az értékek és érdekek között hídként szolgálva képes erősíteni az európai egységet.* A H1 második fele igazoltnak látszik: a kultúra valóban segíti az eltérő érdekek összehangolását az európaiság-érzet, az európai azonosságtudat erősítésével, melyhez az Európai Unió kultúrpolitikája a kulturális örökséget használja fel identitásteremtő eszközként. Emellett az olyan kulturális ideológiai eszközök, mint az Európai Örökség címkéje vagy az Európa Kulturális Fővárosa programév, nem tekinthetőek az egység szimbólumainak, hanem enkulturációs térként szolgálnak az európai polgárság európai szintű identitásának kialakításában.

Az Európai Unió az európai identitást mint a tevékenységének legitimáláshoz szükséges eszközt használja fel, ezáltal *(H2) a kulturális értékek helyett a kulturális javakra helyezi a hangsúlyt, hogy politikai céljait kiszolgálhassa az európai polgárság azonosságtudatának erősítésével.* A H1 első fele azonban az Európai Unió gyakorlatának elemzése alapján cáfolnunk kell. A politikai és gazdasági érdekek sokkal jelentősebb súllyal bírnak az európai döntéshozatalban, melyhez a kultúrát mint eszközt használja fel az EU. Ezzel együtt a H2 igazolását is megtettük: a kulturális örökségvédelem támogatásával az EU a kulturális javakat helyezi előtérbe, így az alulról-felfelé irányúnak ható azonosságtudattal lokálisan is kézzelfoghatóvá téve az Európai Uniót.

A tanulmány tükrében kijelenthető: az európai kulturális identitás az Európai Unió megközelítésében politikai identitás, mivel az identitás kulturális értékkészlete szorosan összenőtt a tagállamonként másként értelmezett, ám egyöntetűen elfogadott értékekkel. Így a kutatás fő kérdését megfelelő elemzést követően igazolhatjuk: *Európában létezik értékközösség, melynek legfontosabb elemei az évszázadok során kialakult, kulturális alapokon nyugvó politikai és szociális értékek. Az Európai Unió gyakorlatában az értékek azonban legitimációs eszközök.*

Hangsúlyoznunk kell, hogy a dolgozat terjedelmi korlátok végett csak a kutatott kérdéskör egy kis szegmensét tudta körüljárni. Amennyiben a jövőben erre lehetőség nyílik, a konfliktusokkal tarkított elmúlt tíz évet (2013-2023) érdemes górcső alá venni, így a tanulmányban alkalmazott szempontok mentén elemezni az európai kihívások és az uniós programok mentén változó európai azonosságtudatot.

Irodalomjegyzék

Szerződések, nyilatkozatok

Európa Tanács (2024). *European Cultural Convention*. Elérhető itt: <https://rm.coe.int/168006457e> Letöltve: 2024. február 21.

Európai Bizottság (2018). Javaslat. *A TANÁCS AJÁNLÁSA a nyelvtanítás és a nyelvtanulás átfogó megközelítéséről* {SWD(2018) 174 final. Elérhető itt: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52018DC0272&from=SK> Letöltve: 2023. december 16.

Európai Bizottság (2024). *Az Európai Örökség helyszínei*. Elérhető itt: <https://culture.ec.europa.eu/hu/cultural-heritage/initiatives-and-success-stories/european-heritage-label> Letöltve: 2024. március 25.

Európai Parlament (2023). *Az uniós polgárok és jogaik* | Ismertetők az Európai Unióról | Európai Parlament. Elérhető itt: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hu/sheet/145/az-unios-polgarok-es-jogaik> Letöltve: 2024. január 12.

Európai Unió (2023). *Aims and values*. European Union. Elérhető itt: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/principles-and-values/aims-and-values_en Letöltve: 2023. december 4.

Európai Unió (2024b). *Symbols*. European Union. Elérhető itt: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/symbols_en Letöltve: 2024. március 22.

EUSz (1992). *EUSZ – 12006M Az Európai Unióról szóló Szerződés*. Elérhető itt: http://data.europa.eu/eli/treaty/teu_2016/pbl_1/oj Letöltve: 2024. január 29.

Lisszaboni Szerződés (2007). *Lisszaboni Szerződés*. Elérhető itt https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.C_.2007.306.01.0001.01.HUN&toc=OJ%3AC%3A2007%3A306%3ATOC#a-001 Letöltve: 2024. február 9.

Nizzai Szerződés (2001). *Nizzai Szerződés*. Elérhető itt: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12001C/TXT> Letöltve: 2024. január 29.

Europa.eu (2011). *A Tanács állásfoglalása (2007. november 16.) az európai kulturális menetrendről*. Elérhető itt: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/ALL/?uri=CELEX%3A32007G1129%2801%29> Letöltve: 2024. március 20.

Könyvek, folyóiratok

A. Gergely, A. (2002). *Kulturális antropológia*. Fővárosi Pedagógiai Intézet, Budapest. Elérhető itt: <http://www.mek.oszk.hu/01600/01668/index.phtml> Letöltve: 2023. október 21.

Ágh, A. (1983). *Világtörténelem és nemzeti fejlődés*. Világosság, 1983. 8/9. szám.

Alabán, F. (2016). *A kulturális identitás metamorfózisai*. Selye János Egyetem, Komárom, 2016. PP. 7–17. Elérhető itt: https://pf.ujs.sk/documents/2016.06.29_Alaban_Belivek_Nyomdaesz.pdf ISBN 978-80-8122-177-4. Letöltve: 2023. október 13.

Barna, G. (2011). *Népi kultúra – nemzeti kultúra – nemzeti identitás. A népi kultúra szerepe a nemzeti kultúra és a magyar identitás megszerkesztésében*. IN: Jankovics, J. és Nyerges, J. (szerk.): *Kultúra és identitás*. Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Budapest, 2011. pp. 61-80. Elérhető itt: <http://real-eod.mtak.hu/1840/> ISBN 978-963-87595-7-3 Letöltve: 2023. november 18.

Bayer, J. (2001). *Európai kultúra – európai identitás*. IN: Karikó, S. (szerk.): *Európaiság*. Áron Kiadó, Budapest. ISBN 963 9210 14 5. Elérhető itt: <https://mek.oszk.hu/02000/02004/02004.htm> Letöltve: 2023. október 20.

Berta, J. és Csabai K. (2018). *Szocializáció gyermek- és serdülőkorban*. PPKE BTK Jegyzetek. Akadémiai Kiadó. Elérhető itt: <https://mersz.hu/berta-csabai-szocializacio-gyermek-es-serdulokorban/> ISBN 9789634542353. Letöltve: 2023. november 2.

Chomsky, N. (1997). *Secret, Lies and Democracy*. Odonian Press, Berkely, 1995. ISBN 9781878825070.

Csepeli, Gy. és Örkény, A. (2017). *Nemzet és migráció*. ELTE TáTK, Budapest, 2017. ISBN 978-963-284-843-3. Elérhető itt: https://tat.k.elte.hu/dstore/document/1540/Csepeli_orkeny_nemzet_es_migrac.pdf Letöltve: 2023. október 4.

Csepeli, Gy. (2022). *Értékek ébresztése*. Kocsi Kiadó, Budapest, 2023. 9786156372451.

Delanty, G. (2014). *Post-national*. The European. Elérhető itt: <https://en.theeuropean.eu/gerard-delanty/8002-the-europeanization-of-national-identity> Letöltve: 2023. november 19.

Dér, A. (2005). *Az európai identitás elméleti alapjai*. Politikatudományi Szemle, 14. pp. 125-150. Elérhető itt: <http://real.mtak.hu/112441/> ISSN 1216-1438. Letöltve: 2023. november 18.

Egedy, G. (2007). *Gondolatok a nemzetről. A politikai és a kulturális megközelítés*. In Szarka László (szerk.): *Nacionalizmus és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában*. Évkönyv.

Gondolat Kiadó, Budapest, 2007. pp. 70-80. Elérhető itt: <https://mek.oszk.hu/17200/17257/17257.pdf> Letöltve: 2023. november 18.

Farkas, Z. (2007). *Az egyéni és a kulturális érték fogalma és típusai*. Jel-Kép. pp. 67-85. Elérhető itt:

https://www.researchgate.net/publication/316860756_Az_egyeni_es_a_kulturalis_ertek_fogalma_es_tipusai Letöltve: 2023. szeptember 18.

Field, H. (1998). *EU Cultural Policy And The Creation of a Common European Identity*. Univerzitet Crne Gore. Elérhető itt:

https://www.ucg.ac.me/skladiste/blog_12209/objava_66331/fajlovi/definicija%20kreiranja%20zajednicke%20evropske%20kulture.pdf Letöltve: 2024. január 27.

Graham, B. (2002). *Heritage as Knowledge: Capital or Culture?*. Urban Studies Vol. 39, No. 5/6, 2002, pp. 1003-1017. Elérhető itt: <https://www.jstor.org/stable/43084760> Letöltve: 2023. december 6.

Gellner, E. (1991). *Nationalismus und Moderne*. Rotbuch Rationen, Berlin, 1991. ISBN-13: 9783880227613.

Göncz, B. (2013). *Európai identitás?!*. PRO MINORITATE 1216-9927 23 tavasz. pp. 79-95. Elérhető itt: <https://prominoritate.hu/wp-content/uploads/2019/05/ProMino-1301-05-Goncz.pdf> Letöltve: 2023. október 24.

Grünhut, Z. (2020). Az Európával való azonosulás értékalapozottsága. IN: Politikatudományi Szemle XXIX/3. pp. 51–72., Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2020. Elérhető itt: <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2020.3.51> Letöltve: 2023. november 26.

Hidasi, J. (2015). *Identitás multikulturális kontextusban*. Studia Mundi - Economica, 2(3), pp.3–11. Elérhető itt: <https://journal.uni-mate.hu/index.php/stm/article/view/3174> Letöltve: 2024. január 29.

Huntington, S. (1991). *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. University of Oklahoma Press. Elérhető itt: <https://www.ned.org/docs/Samuel-P-Huntington-Democracy-Third-Wave.pdf> Letöltve: 2023. május 29.

Hunyady, Gy. (2022). Hunyady, G. (2022). *A szociálpszichológia és határterületei a szociálpszichológia 30 éve*. Magyar Pszichológiai Szemle, 76(3-4), pp.695–705. Elérhető itt: doi:<https://doi.org/10.1556/0016.2021.00052>

Kántor, Z. (2013). *A demográfia tudományáról*. In Kántor Zoltán (szerk.): Nemzetpolitikai alapismeretek. Közzolgálati tisztviselők számára. Nemzeti Közzolgálati és Tankönyv Kiadó

Zrt., Budapest, 2013. pp. 87-91. Elérhető itt: <https://tudasportal.unike.hu/xmlui/handle/20.500.12944/10394> Letöltve: 2023. december 18.

Katics, E. (2021). Az európai identitás kérdése az európai fiatalok körében. *Acta Sociologica – Pécsi Szociológiai Szemle*, 7(1). Elérhető itt: doi:<https://doi.org/10.15170/as.2021.7.1.3>. Letöltve: 2023. december 3.

Kassai, B. (2012). *Ki vagy te európai? Gondolatok az európai kulturális identitásról*. Partiumi Egyetemi Szemle 2011/1., Nagyvárad, 2012. Elérhető itt: https://nagyalma.hu/container/volume/2012/121_KB_Kivag.pdf Letöltve: 2024. február 17.

Koller, B. (2003). *A poszt-nemzeti identitás-struktúra dinamikus modellje*. Az európai uniós állampolgárok azonosságtudatának vizsgálata alapján. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, 2003. Elérhető itt: http://phd.lib.uni-corvinus.hu/120/1/koller_boglarka.pdf Letöltve: 2023. október 11.

Kovács, J. (2015). „Európaiság” – *A nemzeti és az európai identitás kölcsönviszonyáról*. Iránytű Intézet, 2015. Elérhető itt: <http://iranytuintezet.hu/elemzesek-kutatasok/mind/149-europaisag--a-nemzeti-es-az-europai-identitas-kolcsonviszonyarol/> Letöltve: 2023. december 13.

Környei, Á. (2013). *Az Európai Unió a nemzetközi kulturális együttműködésben*. Magyar Külügyi Intézet, Budapest, 2013/2. szám, pp. 163-178. Elérhető itt: <https://kki.hu/kulugyi-szemle-2013-2/> Letöltve: 2024. március 1.

Lähdesmäki, T. (2012). *Rhetoric of unity and cultural diversity in the making of European cultural identity*. *International Journal of Cultural Policy*, 18/1. szám, pp. 59-75. Elérhető itt: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10286632.2011.561335> Letöltve: 2024. március 6.

Lähdesmäki, T. (2019). *Founding myths of EU Europe and the workings of power in the EU heritage and history initiatives*. *European Journal of Cultural Studies*, 22/5-6. szám, pp. 781-798. Elérhető itt: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1367549418755921> Letöltve: 2024. március 6.

Martonyi, J. (2021). *Európai identitás*. *Európai Tükör*, 24(2), pp.137–148. doi:<https://doi.org/10.32559/et.2021.2.8>. Letöltve: 2023. augusztus 27.

Messner, D. (2001). *Kooperative Weltmacht: Die Zukunft der EU in der neuen Weltpolitik*. In: *Internationale Politik und Gesellschaft*, No. 1, pp. 26–39. Elérhető itt: <https://library.fes.de/pdf-files/ipg/ipg-2001-1/artmessner.pdf> Letöltve: 2023. november 6.

Morvay, Sz., Rechnitzer, J. és Fekete, D. (2020). *Európa Kulturális Fővárosai Kelet-Közép-Európában*. *Tér és Társadalom*, 34/1. szám, pp. 119-139. Elérhető itt:

https://www.researchgate.net/publication/340929274_Europa_Kulturalis_Fovarosai_Kelet-Kozep-Europaban Letöltve: 2024. március 10.

Oltra, L. C. (2021). *The Objectification of European Identity in the Treaties and in European Institutions' Declarations*. Debats. Journal on Culture, Power and Society, 6, pp. 85-100. Elérhető itt: <https://revistadebats.net/article/view/4204> Letöltve: 2024. március 11.

Palánkai, T. (2002). *Globalizáció – Civilizációk – Európa*. Magyar Tudomány, 2002/6. szám, pp. 814. Elérhető itt: <http://www.matud.iif.hu/02jun/palankai.html> Letöltve: 2023. október 11.

Risse, T. (2010). *A Community of Europeans? Transnational Identities and Public Spheres*. Cornell University Press, Ithaca – New York, 2010. Elérhető itt: <https://www.jstor.org/stable/10.7591/j.ctt7v8r0> Letöltve: 2023. december 11.

Sassatelli, M. (2002). *Imagined Europe: The Shaping of a European Cultural Identity Through EU Cultural Policy*. European Journal of Social Theory, 5(4), 435-451. Elérhető itt: <https://doi.org/10.1177/136843102760513848> Letöltve: 2024. március 10.

Schöpflin, Gy. (2003). *Egy európai kulturális identitás felé?* Magyar Lettre Internationale, 49. szám, 2003. pp. 44-46. Elérhető itt: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=3324> Letöltve: 2023. szeptember 7.

Schöpflin, Gy. (2004). Nemzet, modernitás, demokrácia. In Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek*. Szöveggyűjtemény. Rejtjel, Budapest, 2004. pp. 248–258.

Smith, A. D. (2009): *Ethno-symbolism and nationalism. A cultural approach*. Routledge, London & New York. In: Dancs, K. (2019) *Nemzeti szimbólumok, a nemzeti identitás ismeretjellegű elemei II.* Történelemtanítás, 2019. 1. szám. Elérhető itt: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2019/03/dancs-katinka-nemzeti-szimbolumok-a-nemzeti-identitas-ismeretjellegu-elemei-ii-10-01-07/> Letöltve: 2023. november 11.

Tekiner, U. (2020). *The 'European (Union) Identity': An Overview*. E-International Relations. Elérhető itt: <https://www.e-ir.info/2020/04/15/the-european-union-identity-an-overview/> Letöltve: 2024. február 29.

Thuma, O. (2023). *Kulturális értékek, érzelmek és motivált gondolkodás*. Multidiszciplináris kihívások, sokszínű válaszok – Gazdálkodás- és Szervezéstudományi folyóirat, pp. 145-165. Elérhető itt: <https://doi.org/10.33565/MKSV.2023.KSZ.01.06> Letöltve: 2024. január 11.

Turner, J.C. (1984). *Social identification and psychological group formation*. Cambridge University Press. Elérhető itt: <https://www.cambridge.org/core/books/abs/social->

[dimension/social-identification-and-psychological-group-formation/DD3A41A4187FC86A09003CFBDCF5ED21](https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/e-e-2529E/ertek-28695/) Letöltve: 2023. október 12.

Internetes források

Arcanum (2024). *érték | A magyar nyelv értelmező szótára | Kézikönyvtár*. Elérhető itt: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/e-e-2529E/ertek-28695/> Letöltve: 2024. február 21.

Bellow, E. (2010). *European Identity: Does Europe Exist?* Elérhető itt: https://www.fh-dortmund.de/medien/hochschule/i5_art2_bellow.pdf Letöltve: 2023. december 14.

Chopin, T. (2018). *Europe and the identity challenge: who are „we”?*. Robert Schuman Foundation, Paris. Elérhető itt: <https://www.robert-schuman.eu/en/european-issues/0466-europe-and-the-identity-challenge-who-are-we> Letöltve: 2024. február 16.

Climate-ADAPT (2023). *Strengthening cultural heritage resilience for climate change – Where the European Green Deal meets cultural heritage*. Publications Office of the European Union. Elérhető itt: <https://data.europa.eu/doi/10.2766/44688> Letöltve: 2024. március 21.

Eco, U. (2013). *European Cultural Identity? A Matter of Dialogue*. Vox Europe. Elérhető itt: <https://voxeurop.eu/en/content/article/4310111-european-cultural-identity-matter-%20dialogue> Letöltve: 2024. március 8.

erasmus-plus.ec.europa.eu. (2024). *Erasmus to Erasmus+: history, funding and future | Erasmus+*. Elérhető itt: <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/about-erasmus/history-funding-and-future> Letöltve: 2024. február 21.

Európai Unió (2007). *Special Eurobarometer 278 – „European Cultural Values”*. European Union. Elérhető itt: https://data.europa.eu/data/datasets/s477_67_1_ebs278?locale=en Letöltve: 2024. március 19.

Európai Unió (2017). *Special Eurobarometer 466 – „Cultural Heritage”*. European Union. Elérhető itt: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2150> Letöltve: 2024. március 12.

Európai Unió (2021). *Special Eurobarometer 508 – „Values and identities of EU citizens”*. European Union. Elérhető itt: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC126943> Letöltve: 2023. november 15.

Európai Unió (2024a). *Standard Eurobarometer 100. European citizenship*. European Union. Elérhető itt: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/3053> Letöltve: 2024. március 2.

European Cultural Foundation. (2024). *Our Story*. Elérhető itt: <https://culturalfoundation.eu/about/our-story/> Letöltve: 2024. február 21.

Veszprém-Balaton 2023 (2020). *Az Európa Kulturális Fővárosa programról*. Elérhető itt: <https://veszprembalaton2023.hu/oldal/aprogramrol> Letöltve: 2023. január 7.